

קונטרס מרכבו ארגמן

והוא בירור מהות צבע ארגמן

מדברי חז"ל עד האחרונים

וביאור המסורה בזה

(וכן יתבאר בו מהות תולעת שני)

ישראל ראזענבערג

732-367-0370

26 Baila Blvd.Lakewood N.J. 08701.

הסכמה מאת הג"ר ישראל צבי נוימאן שליט"א ראש ישיבת בית מדרש גבוה

יום ד' לפ' ויתן לך אלקים וגו' תשע"ד

אפריין נמטי' למע"כ ידידי מחשובי בית מדרשינו, בית מדרש גבוה, הרב ישראל ראזענבערג שליט"א, שטרח הרבה בחיפוש אחר חיפוש בדברי חז"ל ראשונים ואחרונים לברר מהות הצבע של "ארגמן" וכדברי חז"ל למאי נפ"מ למיסבר קראי {ונר' עוד תועלת בהבנת המשלים שנמצאו בפסוקים ובחז"ל שמשתמשים ב"ארגמן"} וכרוך בזה ענין כבוד התורה בריבוי היגיעה על מלה אחת בתורה"ק. ובזה יישר חילי' של הרב המחבר נ"י להרחיב ידיעותיו בכל חלקי התורה ולהיות ממזכי הרבים ומרביצי תורה מתוך ברי"ג ונהו"מ לאויט"א.

הכו"ח לכב' התורה ולומדי'

ישראל צבי נוימאן

ישראל צבי נוימאן

RABBI Y. ROTH
1556-58th STREET
BROOKLYN, N. Y. 11219
TEL: (718) 435-1502

יחזקאל רוטה
אבדק"ק קארלסבורג
בארא פארק ברוקלין, נ.י. יע"א

לה"י

יומא דחנוכה נר נצח ותורה אור תשע"ד לפ"ק

בימי האורות שהוא נגד חושך של יון שרצו להשכיח ולתרגם התורה, רצוי וחשוב מאד לפרש התורה בכוונתם האמיתית להיות זה נגד זה, וע"כ ראוי לשבח את כבוד האברך המו"מ השקדן המעוטר במדות טובות כמוהר"ר **ישראל ראזענבערג** שליט"א, שהופלא לבאר את פירוש תיבת ארגמן ונפק"מ לגירסא דינקותא שלא יהי' משבשתא כיון דעל על, בנקבו בשם **מרכבו ארגמן** וזה יהי' עדות לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל ועל כל קוץ וקוץ יש תילים של הלכות, והמחבר בדין הוא שיטול שכרו להגדיל תורה, וזכות הרבים יגן בעדו להמשיך בעבוה"ק על מי מנוחות עד שיתרומם קה"ת וישראל אמס"י.

הכו"ח למען עוסקי התורה"ק

הק' יחזקאל רוטה

Rabbi Avrohom Spitzer

625 W. Kennedy Blvd,
Lakewood, N.J. 08701
(732) 961-9056

אברהם שפיצער

דומ"ץ
דקהל תולדות יעקב יוסף
דחסידי סקווירא - לעיקוואד

אל אמת ישע

בס"ד

הו אבני הוידק הושיג כמנהג ישראלי הושיג בזהל אילא וביסו
הו אבני הושיג הושיג "מרבנו ארמון" וכוו ביוז רחמא קדר
הו אבני הושיג חבור אביו פקד ארמון וליכרן בקבוק כמח
הו אבני הושיג כפי אביו בקבוק ארמון ארמון וכו
הו אבני הושיג חבור אביו וקד אביו חבור כו אביו חבור
הו אבני הושיג חבור אביו חבור אביו חבור אביו חבור
הו אבני הושיג חבור אביו חבור אביו חבור אביו חבור
הו אבני הושיג חבור אביו חבור אביו חבור אביו חבור

הב"ה אביו חבור

אביו חבור

בית מדרשו של רבנו הגאון רבי אהרן קוטלר זצוק"ל
Rabbi Aaron Kotler Institute for Advanced Learning
Tel: 212-697-0101 • (732) 367-1060 • Fax: (732) 367-1061

7. The 6th is placed after 1st, 2nd

היום ידברו העדה והעדה והעדה
והעדה והעדה והעדה

תוכן הענינים

א	התנצלות המחבר
ה	א) המקורות שמהם באים ארגמן ותולעת שני.
ז	ב) מחות צבע ארגמן.
יח	ג) נפקא מינה להלכה וראיה לענין צבע ארגמן.
יט	ד) הטעם שפירשו שארגמן הוא אדום.
כא	ה) שיטת הראב"ד והקבלה.
כד	ו) המסורה
כז	ז) סתירה לכל הנ"ל במחות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן, ועוד.
ל	ח) ישוב הסתירה.
לב	ט) עוד עיונים בהרמב"ן.
לד	י) ביאור דברי הרמב"ן.
לה	י"א) עוד בדעת האחרונים.
לח	י"ב) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן.
מז	י"ג) בענין צבע סגול

התנצלות המחבר

מטרת קונטרס זה הוא לברר וללבן מה שכתב לנו הקב"ה בתורתו הקדושה הרבה פעמים תיבת "ארגמן" בין בתנ"ך בין בכל דברי חז"ל.

ולכאוף יש לשאול מה לנו לעסוק בבירור ענין זה, הלא אבותינו ואבות אבותינו סיפרו לנו ומסרו לנו מסורות מדור דור שפירוש תיבת ארגמן הוא "פרפאל וואל" וח"ו לנו להסתפק בזה, וא"כ עסק זה מה לנו.

ולשם כך אשיחה את אשר עם לבבי בענין זה, ואדבר רגע קטן למה הכנסתי את עצמי בבירור ענין זה. ובה דברי: הנה באמת יסוד הנקודה היוצא מתוך קונטרס זה לא אני הוא המחדש, רק ראיתי כמה ת"ח שכתבו כן, והוא שצבע ארגמן הוא לא כמו שרגילין לפרשו "פרפאל וואל" כנ"ל אלא הוא צבע אדום והביאו דברי הרמב"ם המפורשים בזה (פ"ח מהל' כלי מקדש הי"ג) שכתב בזה"ל "הארגמן הוא הצמר הצבוע אדום ותולעת השני הוא הצמר הצבוע בתולעת" וכן הביאו דברי הרע"ב שכתב כן (כלאים ט' א') ועוד קצת ראיות לזה. ובראותי דברים אלו השבתי אל לבי, הלא אי אפשר לנו לומר שכל הדורות טעו בזה, והמסורה בכלל ישראל מדור דור בזה אינו נכון, וח"ו להטיל דופי במסורת הנקיה של כלל ישראל.

ולשם כך הכנסתי את עצמי לעמוד על שורש מקור הפירוש שנמסר לנו וקבלנו מאבותינו, להליץ בעד מסורתנו. וידוע שמצינו מנהגים שכנגד הלכות מפורשות, והולכין בהם בתר המנהג, שמנהג עוקר הלכה (אם נתיסר עכ"פ ע"פ שיטה יחידאה וכדו'), ובלאו הכי "מנהג אותיות גהנם" כידוע, וכבר כתבו התוס' (ברכות יח. ד"ה למחר) "ומיהו י"ל דאנו סומכין על מסכת שמחות וכו' ואע"פ שהגמרא חולק עליו יש דברים שאנו מניחין הגמ' שלנו ואנו עושין כספרים החיצונים וכו'" (ועי' במגן אברהם או"ח תר"ץ ס"ק כ"ב), וממילא הגם שנמצא מעט מקורות שלא כמו מסורתנו במהות צבע ארגמן, עדיין א"א לנו לדחות המסורה בשביל זה ומחויבין אנו להטריח עצמינו להליץ בעד מסורתנו הקדושה.

ובכל זה נגד עיני, התחלתי לברר ולחפש בדברי חז"ל ראשונים ואחרונים בביאור תיבת ארגמן ככל אשר היה יכולת בידי לחפש^א והאמת אגיד ולא אכחיש שככל מה

א. ולשם כך השתמשתי גם בתוכנית אוצר החכמה, כאשר יראה הרואה במרבית מראה מקומות שהבאתי בפנים.

שהרביתי בבירור סוגיא זו, כן התרבתה התימה ביותר במסורתנו בביאור תיבה זו, כי ראיתי ראשון אחר ראשון ואחרון אחר אחרון אשר מפיחם אנו חיים, כולם פה אחד כותבין שארגמן הוא צבע אדום, וכולם יסודותיהם בהררי קודש מדברי חז"ל הקדושים. ולא מצאתי אף מקור א' שפירש תיבת ארגמן כמו שרגילין אנו לפרשו.

ואפי' אחר שראיתי מקורות נאמנים רבים מאוד, שארגמן הוא מסוג צבע האדום, עדיין לא החלטתי בעצמי כנגד המסורה, עד אשר ראיתי ביאור מרווח בחידה סתומה זאת שבין מסורתנו למה שכתבו גדולי הראשונים ואחרונים ממקורות חז"ל הקדושים, ואדרבה, מאוד מאוד מתאים מסורתנו עם דברי חז"ל הקדושים ורבנותינו ראשונים ואחרונים בלא עקוש ופתלתול.

ולמדתי מזה שאפי' דבורים פשוטים של מסורתנו וכ"ש דברי תורתנו הקדושה אין לנו לקבל בקלות ועצלות, רק צריכין ליתן כל כוחותינו אף להבין מסורתנו, כמו שכתוב "שמע בני מוסר אביך אל תטוש תורת אמן".

והנה בעסקי בענין זה, ודנתי בזה בפני אחרים, העירו לי כמה אנשים דמאי נפקא מינה מכל זה, הלא בין כך ובין כך לא יהיה חילוק מעשי בזה, וא"כ כל העסק בענין זה לשם מה, ולא אבו להטות אוזן קשבת משום זה. אבל באמת דבר זה הוא עוולה גדולה, וכי דבר קל הוא בירור כוונת תורתנו הקדושה כלי חמדתינו שניתן לנו מתוך אשו הגדולה על הר סיני דברי אלקים חיים ומלך עולם החביבה עלינו עד מאוד, ובזיון גדול הוא להזניח ענין כזה, הגע עצמך אם היה מלמד א' בחדר שלמד עם התלמידים פירוש תיבה קשה באופן מסויימת, ותלמיד אחד שאל אותו, וכי זהו הפירוש האמיתי הלא ממקום אחר משמע שאינו כן, ויענהו המלמד הלא אין נפקא מינה למעשה בזה ותפרש כמו שתמצא, דבין כך וכך לא תפסיד בכל מה שתפרש בה, היעלה על הדעת שיניחו מלמד זה להמשיך בעבודתו? בודאי לא. א"כ למה יגרע תיבה אחד מתורתנו הקדושה מלבררה ולעמוד על סוף הדבר היאך לפרש אותה ולהבין כוונת הקב"ה בזה.³

ב. ובאמת גם ההנחה שאין נ"מ להלכה בטעות יסודו, שיש הלכה מפורשת ביור"ד קע"ח ס"א, התלוי בפירוש תיבת ארגמן עי' לקמן (ס' ג') בענין זה. וכן להבין ביאורי המקראות ודברי חז"ל על אושרן א"א בלא הבנת פירוש מלה זאת, עי' בהסכמת ראש הישיבה הג"ר ישראל צבי גוימאן שליט"א, ועי' בס' י"ב ביאורים בתנ"ך וחז"ל.

ולכן כדאי לכל א' לברר בעצמו ענין זה, וזהו מטרת קונטריסי שמרחתי וקבצתי אל פונדק אחד כל המקורות אשר היה בידי בענין זה, והשתדלתי לערוך אותם לפני למודי ה', כשלחן ערוך ומוכן, כדי שיהיה ביד כל א' לברר דבר זה בעצמו.

והנה יש להלומד סוגיא זה לשום לב לשני נקודות א) אם ארגמן הוא הצבע מה שקורין סגול (בעברית) ופרפול (באנגלית), או הוא צבע אדום. ב) ואם הוא אדום, איזה סוג אדום הוא, דהא ידוע שגם תולעת שני תיאר אותו בצבע אדום. ולכן הגם שתכלית הקונטרס הוא לכאר מהות צבע ארגמן, יתבאר בו גם מהות צבע תולעת שני, בכדי לידע איזה צבע בודאי אינו צבע ארגמן, ועי"ז יהיה יותר בנקל לעמוד על מהות צבע הארגמן.

אחר שכבר עסקתי ובררתי הרבה בענין זה שמעתי מהרב אשר דוד מייערס שליט"א (מחבר ספר מלאכת המשכן וכליו, ומלמד תשב"ר במוסדות אור התורה, בקליבלנד-ארה"ב), שמרן שר התורה הנאון רבינו חיים קניבסקי שליט"א הורה לו ללמוד לתשב"ר שפירושו של ארגמן הוא אדום כמו שכתב הרמב"ם.¹ וב"ה שהנחתי בדרך האמת.

ענין שם הקונטרס מרכבו ארגמן הוא על פי הפסוק בשיר השירים (ג, ט-י) "אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים". וא"י במדרש (במד"ר י"ב ד') "מרכבו ארגמן (דה"ב ג' י"ד) ויעש את הפרכת תכלת וארגמן כרמיל ובוץ לפי שארגמן חשוב שבכלן שהוא לבוש מלכות כמה דתימא (דניאל ה ז) וארגונא ילבש לכן חשב ליה לדידיה". ופי' רש"י "מרכבו ארגמן- זה הפרוכת, שהיה תלוי ורוכב על כלונסות מעמוד לעמוד". ובפירוש הגר"א "ואמר ארגמן שזהו המוכחר שבכולם" ועוד שם "תוכו רצוף אהבה- בתוכו שכן כבוד ד' על הכרובים".

ונראה שהעומק במה שהפרכת מוגדר כמרכבה, הוא משום שהוא מכסה את קודש הקדשים, ועי"ז זה יכולה השכינה לשכון בתוך בני ישראל על הכפורת. כמו שמצינו שבכל זמן שרצה הקב"ה לדבר עם משה רבינו, נגלה שכינתו אליו עי"ה הענן. ובמתן תורה נגלה הקב"ה לכלל ישראל מתוך חושך ענן וערפל. הרי שצריך איזשהו

ג. ועוד אוסיף מה שעמדתי בסוף הגהות קונטרס זה, שחוץ מכל הראשונים שפירשו שארגמן אדום, גם העיד בעל תפארת ישראל שכן היה המנהג בזמנו לפרש ארגמן כצבע אדום (הובא לקמן בהערה ג').

מחיצה בינו לבינינו בבחינת כדי להתקרב אליו.^ד ומכיון שע"י הפרכת מניח הקב"ה העליונים ומשרה את שכינתו בתוכנו לכן נקרא בשם מרכבה, כמו המלך המניח ארמון שלו לילך בין העם ע"י מרכבה שלו.

ואסיים בתפלה לפני א-ל חי וקים שיעזרנו על דבר כבוד שמו לברר וללכך סוגיא זה ועוד סוגיות לאמיתה של תורה. ואבקש מלומדי תורה שכל אשר ימצא שגיאה או יש לו איזה הערה או הוספה לשלוח אותם אלי ויחלו ברכות על ראשו. כה דברי זעירא דמן החבריא.

ביאור המלות

סגול: purple-פרפאל

אראנש: orange-כתום

ד. וכן הוא היסוד בכל מחיצה ונתבאר בכמה מקומות בדברי הג"ר שמשון פנקס זצ"ל.

א) המקורות שמהם באים ארגמן ותולעת שני.

ונתחיל בעזרה"ת בבירור מאיזה דבר באו צבע ארגמן ותולעת שני, ואקצר בזה.

כתב הרמב"ם (בפימ"ש מס' כלאים פ"ט מ"א) "וארגמן "אלארג'ואן", והוא הצמר הצבוע בלך. ותולעת שני הוא הצמר הצבוע בקרמז". למידים מדברי הרמב"ם שארגמן בא מצבע שנקרא "לך" והוא נקרא גם "לאכא",^ה ותולעת שני בא מצבע הנקרא קרמז, ונקרא גם "כרמזין".^ו

וצבע הלאכא מוזכר בחז"ל במס' חולין (כה.), ופסחים (מב:), ובפירש"י (חולין שם, ד"ה ללאכא) "צבע עור אָדום שקורין פרק"א". ובערוך (ערך יניבא) על גמ' זו כתב בזה"ל "ודם החיה עושים אותו לצבע לכא, סם שמו לכ"א, ודם החיה מחזק אותו הגוון". ובמוסיף ערוך (ערך לכא) כתב בזה"ל "פירוש לשון ישמעאל ורומי, מין צבע אדום הגדל כמין שרף דבק במקלות המובא מארץ המזרח, ובשרף הזה היו חותמים הכתבים"

ויש לציין שעדיין משתמשים בלאכא בזה"ז לכמה דברים, עי' באגרות משה (יו"ד ח"ב סימן כ"ד) שכתב בזה"ל "הנה בדבר השעלאק שבא מתולעים היונקים משרף אילן

ה. וכן כתבו שארגמן "לאכא". א) רד"ק (ספר השרשים שורש ארגמן), ב) מהר"י קורקום (הל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג), ג) רע"ב (כלאים שם), ד) פני משה (שם), ה) מהר"א פולדא (שם), ו) פרי מגדים (ספר נטרוקין קו' ה'), ז) תפארת ישראל (קופת רובלין ג) כללי בגדי כהונה), ח) מעשי למלך (הל' כלי מקדש שם אות ב'), ט) מנחת יצחק (תוספתא שקלים פ"ג הל' י"א).

ו. וכן כתבו שתולעת שני "כרמזין" א) רבינו סעדיה גאון (שמות כ"ה ד'), ב) ראב"ד (תו"כ פר' מצורע), ג) ר"ש (שם), ד) ר' ווידאל הצרפתי (שם), ה) אבן עזרא (שמות כה, ד') ו) רד"ק (ספר השרשים שרש ארגמן), ז) מאירי (משלי ל"א כ"א), ח) רלב"ג (תרומה כ"ה ד', עי"ש שתו"ש הוא "גרנא", וגרנא הוא כרמזין כדא"י במאירי הנ"ל), ט) אברבנאל (שמות כ"ו, י) רבינו אברהם בן הרמב"ם (כ"ה, ד') י"א) מהר"י קורקום (הל' כלי המקדש שם), י"ב) רע"ב (כלאים שם), י"ג) פני משה (כלאים שם), י"ד) מהר"א פולדא (כלאים שם), ט"ו) פרי מגדים (ספר נטרוקין שם), ט"ז) תפארת ישראל (קופת רובלין שם), י"ז) מעשי למלך (הל' כלי המקדש שם).

ידוע ואינו מתמצה מגופו וכשיוצא מגוף מתולעים מתקשה כעץ ע"י האויר ונוטלים אותו מהאילן שנכרך על הענפים¹ ועי' גם במנחת יצחק (ח"י סימן ס"ה).¹¹

ובענין תולעת שני כתב בס' מעם לעז (פר' תרומה)¹² בשם מהר"מ בן חביב בכת"י בזה"ל "יש אילנות שאינם עושים פירות ומה שגדל בהם הם פירות קטנים כעדישים בכל אחד מהם יש כמאה תולעים קטנים המלאים דם והם לחוצים מאד זה על גבי זה ואינם זזים ממקומם וכשמבקעים עדשה זו כשהיא טריה מתמלאת היד מתמצית הדם שנוזל מקליפותיהם הקטנות ואם מוחצים התולעים הקטנים האלו נעשה כמו מרק של תותים שחורים והסוחרים קונים אותם העדישים ומניחים אותם להתייבש בשמש בתמוז ובאב ומחמימות השמש מתים התולעים האלו ומתייבשים העדישים ואוספים אותם ומוכרים אותם ושורים עדישים אלו במים ונעשים אדומים כמו דם והוא שקוראים האנשים "קירמיו" ובו צובעים בגדים וחפצים וכן שמים הקרמיו במרקחות ובסוכר פרחים כדי שיתקבל צבע נאה וכן הקירמיו הוא צבע המשמח את הלב".

1. וממשיך "ובריפיינערי נעשה צלול כמים ומזככים אותו שלא ישאר שם שום גוף וחתוכות משהו מהתולעים, ואין בו שום טעם, ומערבים אותו עם אלקאהאל בערך ג' או ד' חלקים אלקאהאל וחלק אחד השעלאק ומה יתן על קענדי וכדומה מבחוץ לא לטעם אלא להעמיד הזוהר ימים רבים מצד שמקשה וכו' ונקרא קאנפעקטיאן גלעיו"

11. ועי' בשו"ת מבי"ט ח"ג סי' קנ"ח, כל זה בענין לאכא מן חוברת המעין-מו. והנה י"א שארגמן בא מהים עי' בספר תולדות מלחמת היהודים עם הרומיים מיוסף בן הובא לקמן בהע' ל"ב, וכן כתב הנצי"ב (רנה של תורה שה"ש ג' י') וז"ל "ארגמן שהוא לבוש מיוחד למלכות וגם קשה להשיגו מזהב, באשר זהב ידוע מקומו אשר יזקו ממנו וכו' אבל ארגמן בא מתולעת הנמצא בעמקי הים והרי הוא מוצנע" ועי' עוד לקמן בהע' ס"ה. ולכאור' לא מעכב מהיכן בא הצבע שלא כתולעת השני ותכלת, כמו שכתב בתפארת ישראל (קופת הרוכלין, בגדי כהונה, ארגמן), ועי' בירושלמי (כלאים פ"ט הל' א') ומפרשים שם ולא נאריך בזה, ועיקר הדיון במהות הצבע ולא מצינו בהנ"ל שיחלקו בזה.

10. הובא בספר מזהב ומפז.

י. יש לציין שהרד"ק בספר השרשים כתב בתחילה שארגמן כרמון, וכן החת"ס (פר' ויקהל ד"ה וארגמן) הביא יש שפירשו כן. אבל למעשה הרד"ק הביא דברי רס"ג הנ"ל שתו"ש כרמון, וכן מסקנת דבריו כמבואר בדבריו הימים (ב' ב' ו'), וכן החת"ס פליג על אותו פירוש ועי"ש. ועי' ברש"י (דברי הימים ב, ב) שמה שכתב הקרא כרמיל הוא תולעת שני, וכרמיל הוא כרמון, עי"ש במפרשים.

(ב) מהות צבע ארגמן.

השתא נביא בעזהי"ת המתבאר מקרא, חז"ל, ראשונים,
ואחרונים, על מהות צבע ארגמן.

(א) מקרא.

כתוב בשיר השירים (ז, ו) "ודלת ראשך כארגמן" וכתב רש"י "קליעת שערות
נוזירך, נאה במצותה כקליעת ארגמן".^{יא} ולכא' מוכח מכאן שארגמן אינו סגול ואף
לא אדום רגיל אלא "אראנש"^{יב} או "בלאנד"^{יג} שצבעים אלו מצויים בשערות הראש.

(ב) מחז"ל

(א) במדרש רבה (במד"ר י"ב ד, ובשה"ש פ"ג) איתא בזה"ל "מרכבו ארגמן זה הכפרת
שזהבה דומה לארגמן"^{יד} וסתם זהב הוא אראנש בהיר, עם נטייה אל אדמיומות.^{טו}

יא. וגם הרשב"ם, אבן עזרא, מצודות דוד, מלבי"ם ועוד פירשו שפשטות כוונת הקרא על צבע
השערות. ושוב ראיתי שהדבר מפורש בזה"ק (אדרא רבא קמא:) והגם שהדברים מים עמוקים
אבל לענינינו יכולין להביא ראיה לכא' זו"ל "כד אתברי פרצופא דרישא דנוקבא תלייא חד
קוצא דשערי מאחורוי דועיר אפין ותלי עד רישא דנוקבא ואתערו שערי ברישהא כלהו סומקי
דכללן בנו גווני הה"ד ודלת ראשך כארגמן מהו ארגמן גווני דכלילן בנו גווני" ומבואר עוד
שהוא צבע אדום שכולל בה עוד גוונים, ועי' לקמן סי' ה' בזה.

יב. מה שקורין "דזינדוי" (gingy), ויש להעיר שבפשוטו לשון זה בא מירק הנקרא "ginger" ובלשון
חז"ל נקרא כרכום וזהו צבע שלו, עי' בתבואות שור (סי' ל"ח ס"ק ב').

יג. ו"בלאנד" נחשב כאראנש בהיר וכוהב עי' להלן בזה, וגם צבע זה הוא כצבע כרכום הנקרא
חריע עי' רמב"ם (הל' שחיטה פ"ז הל' י"ז), ועי' להלן בהג' אות ל"ח וצ"ג ודוק היטב.

יד. זו"ל העץ יוסף "לא מצאתי שיהיה זהב הכפורת משונה במראיתו יותר משאר זהב שבכלי
המקדש ובבמ"ר הלשון שהוא דומה לארגמן ואפשר הכוונה משום שארגמן ממוצע אדום ולבן
כמו שכתב הגר"א בשה"ש ואדום מרמז על דין ולבן מרמז על רחמים וזהו שאמר שהוא דומה
לארגמן שכמו שארגמן ממוצע אדום ולבן כן השכינה שעל הכפורת היה ממוצע וממוזג דין
ורחמים".

כתב הרמב"ן (בפר' תרומה) "סוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו

בנסתר וכו' וכשם שאמר במתן תורה "מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה" כך במשכן כתיב "וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת מבין שני הכרוכים וידבר אליו" ובספר אבן ספיר (מהרב אליאב אדרי שליט"א) כתב ע"ז "וכידוע היו שני הכרוכים עשויים זהב אדום נוצץ הדומה לאש" ועי' עוד בספר טעם הצבי (פר' תרומה) לשלימות הענין בזה, עכ"פ ודאי שהפשטות הוא שהמדרש כמשמעו שהכפורת היה בצבע ארגמן.

והנה בערוך השלחן העתיד (קדשים א סי' כ"ח אות י"ב) כתב בזה"ל "ועל הארגמן פירוש (הרמב"ם) שהוא הצמר הצבוע אדום וכו' והראב"ד פי' ארגון מן שני מינין או משלשה צבעין ע"ש ולדעתו הם שני תיבות וכו' ובמדרש חזית עה"פ מרכבו ארגמן משמע כהרמב"ם שאומר שם זה הכפורת שזהבה דומה לארגמן ע"ש והיינו באודם, דיוקרו של זהב הוא מה שהוא אדום יותר וכדתניא (יומא מה.) בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום והיינו זהב פרוים וכו' עכ"ל. אמנם הנה משמע מדבריו שארגמן שזה לזהב פרויים. אולם בכמה מקומות משמע דזהב פרוים היא אדום ביותר ודומה טפי לתולעת שני ולא לארגמן.

דהנה איתא בחז"ל (יומא מה.) "זהב פרוים (בדה"י ג, ו') שדומה לדם פרים" ובגבורת אר"י (יומא מד:) ותוס' יו"ט (יומא פ"ד מ"ד) כתבו שלכן הצריכו חז"ל שהמחתה לקטורת שיהיה ביו"כ מזהב פרוים, משום שדומה לדם הפר שגם הוא נכנס לפני ולפנים לכפר ביו"כ. ועי' במדרש (אגדה מהוד' ברכר, במדבר י"ט) שמכיון שהעגל נעשה מזהב אדום, לכן הצריכה התורה להביא פרה אדומה לכפרה. (וראיתי בחיבור איזהו מקומן (יומא שם) בזה"ל עי' נדה יט. שדם שור שחוט הוא אדום טפי, וכן איתא לקמן נו: דדם פר סומק ודם שעיר חיוור). והמאירי בחיבור התשובה (מ"ב פרק י"ג עמוד 165) כתב שהצריכו מחתה מזהב הפרוים בדומה להענין שהצריכו תולעת שני, ובתולעת שני כתב (955) שלרמו בא על אם יהיו חמאיכם כשנים כשלג ילבינו".

ובגמ' (סנהדרין קנ:) איתא בזה"ל "כי אתא יהויקים אמר קמאי לא ידעי לארגוני, כלום אנו צריכין אלא לאורו, יש לנו זהב פרויים שאנו משתמשין בו יטול אורו" ופרש"י שזהב זה מאיר ביותר, ובמהרש"א הוסיף בזה"ל "יש לנו בארץ זהב פרוים שהוא אדום ביותר וכו' ומתוך שהוא אדום אורו מבהיק ביותר". ובפירוש ר' שלמה דוראן נכד הרשב"ץ (הו"ד בספר הנחמדים מזהב) כתב כי במשתה אחשוורוש השתמשו בזהב פרוים "שהוא נכסף אל הלבבות" וזהו ענין תולעת שני שמעורר הרצון וכסופין (עי' בפנים בס' זה אות ח'), (כל מקורות אלו מקובץ בית אהרן, ממאמרי הרב ישראל דהרוביץ, והרב אהרן הלוי).

ומכ"ז רואין שזהב פרוים אדום מאוד, ודומה לפרה אדומה, ותולעת שני, ולא לארגמן. ולכן נראה שכוונת הערוך השלחן רק לציין מקור בחז"ל שמצינו מעלה בצבע אדום בזהב המקדש, ולא שהשתמשו דוקא בזהב זה להכפורת. ובמדרש איתא בזה"ל "שבעה זהבים היו בבית המקדש

(ב) ובמדרש משנת ר"א (פי"ג עמוד 662) איתא "ארגמן דומה לאש"ט וכן הוא ברקאנטי¹⁷, ומנחת יהודה¹⁸, וגם מכאן מוכח שארגמן הוא "אראנש", שהרי עיקר צבע האש הוא ג"כ "אראנש" עם נטייה לאדמימות.

(ג) עוד איתא במדרש (במדבר רבה י"ב ד') "מרכבו ארגמן זה השמש שהוא נתון למעלה והוא רוכב במרכבה ומאיר לעולם".¹⁹

זהב טוב זהב טהור זהב שחוט זהב סגור זהב מזקק זהב פריים זהב מופז (ועי' בגמ' יומא שם ובפ"ע, ויש להעיר מדברי רבינו יהושע אבן שועיב שכתב (פר' תרומה) שבבית המקדש השתמשו רק בב' מיני זהב וצ"ע מהמדרש הנ"ל).

ועי' במדרש (במד"ר נשא י"ב ד') שכתבו בזה"ל "רפידתו זהב זו הארץ שהיא מעלה פירות הארץ ופירות האילן שהן דומים לזהב מה הזהב יש בו מינין הרבה וגו' הרבה אף פרות הארץ מהן ירקין ומהן אדמין", וכתב בפירושו המהרז"ו "כדלקמן סימן זה שבעה מיני זהבים וכלם בשינוי מראה זה מזה".

טו. ויש להביא סמך לזה מהזוה"ק הובא לקמן (סי' ד') וכעין זה בהרמב"ן (לקמן סי' ז') שזהב ואש כולו גוונא חד, וממה שכללם כאחד משמע שצבע זהב כאש הגם שחלוקים קצת, וכן מפורש ברבינו בחי' (ויקרא א' י"ד) שזהב הוא ירוק כגוון האש.

טז. וכן נראה מהזוה"ק (פר' תרומה דף קל"ה). שכתב בזה"ל "וארגמן דא שבועות רוא דארגוונא דתורה שבכתב דאטייהיבת ביה כלילא מתרין סטרין מימינא ומשמאלא כמה דאת אמר מימינו אש דת למו"

יז. מובא לקמן.

יח. שה"ש ג', י' (ספר קדמון מלפני ארבע מאות שנה על שיר השירים נדפס ב"שורון חלק כ"ד) וז"ל "מרכבו ארגמן הרמו על מתן דמים על גבי המזבח ועליו האש יורדת מן המרכבה העליונה".

יט. אחר שכתבתי זאת נתעוררתי מסיום דברי המדרש שכתב בזה"ל "כמה דתימא והוא כחתן יוצא מחפתו וגו' ומכח השמש הגשמים יורדים ומכח השמש הארץ מעלה פירות ולכך קראו ארגמן שיצרו הקב"ה לארג (מ"כ: לשון אריגה כלומר להכין ולעשות) מן לבריות ואין מן אלא פירות ומוזנות כמה דתימא וימן להם המלך וגו'". מסיום דברי המדרש מפורש יוצא שלא מחמת צבע השמש נקרא ארגמן רק מחמת תכלית הענין מה שבראו הקב"ה לפעול בעולמו להוציא מוזנות לבני אדם.

ועי' בפרקי דר' אליעזר (סוף פ"ו) שאיתא שם בזה"ל "החמה רוכב במרכבה ועולה מעטר כחתן וישיש כנבור שנאמר והוא כחתן יוצא מחפתו" וכתב שם בהג' רד"ל בזה"ל "בבמ"ר נשא

ובמסכת ב"ב (פר.) איתא "האי שמשא סומקתי היא תדע דקא סמקא צפרא ופניא והאי דלא קא חזינן כוליה יומא נהורין הוא דלא ברי"ב.

וכדאי להעתיק מה שכתב רבנו אשר ממונסון^{כא} בספר הפרדס (שער התשיעי פ"ח אות י"ב) על הגמ' אי כשר יין "בוריק" לקידוש (בב"ב צו:), וז"ל "על כן נראה לי דהכי פ', דבוריק אינו לבן ממש, אלא אדום צהוב, בעין השמש בזריחתו, שהוא אדום מעורב בלבן. וזהו לשון בוריק, מלשון ברק ברקאי, שהוא במסכת יומא, בריש פרק אמר להם הממונה, שפירושו הזריח השמש, והוי שעה לשחוט תמיד של שחר. הילכך ביין בוריק אומרין עליו קדוש היום, לפי שאינו לבן גמור, אלא צהוב בעין השמש

פי"א מרכבו ארגמן זה השמש וכו' וזהו ענין מרכבות הסוסים שהיו לעובדי השמש ומ"ש (מלכים ב, כ"ג) וישבת את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש וגו' ואת מרכבות השמש שרף באש (ובשה"ש פ"א ששזפתני השמש על שעשיתי מרימות של סוסים לשמש ט"ס הוא וצ"ל מרכבות של סוסים ועי"ש במ"כ שם שהגיה בענין אחר) וענין עבודה זה להשמש היה כדי להמשיך השפעות של השמש שיצרו הקב"ה לכך כנ"ל מהמדרש שע"ש זה הוא נקרא ארגמן, אבל הם עשו זאת שלא להודקק אל הקב"ה ע"י תפלה ומעשים טובים רח"ל.

ונראה שכ"ז חלק הנסתר והפנימי של השמש, ובודאי חלק הנסתר והפנימי צריך להיות מתאים עם חלק הנגלה שנראה לעינינו, ובודאי לא היה נקרא ארגמן אם גוון השמש היה שחור, תכלת או אפ' אדום עמוק כתולעת שני. ובודאי שם השמש שקראו הקרא בלשון גוון ארגמן (וכל עיני הקרא שם בעיני גוונים כדכתיב "עמודי כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן וגו' בעטרה שעטרה לו אמו" וכתב רש"י "אוהל מועד מעוטר בגוונים תכלת וארגמן ותולעת שני") מתאים עם פירוש הפשוט והנגלה שהוא בגוון ארגמן.

ומשום זה ובצירוף דברי ספר הפרדס נראה שהכל ענין אחד, ותוכו כברו, ובודאי גם גוון השמש הוא בצבע ארגמן, ולכן משנה לא זוה ממקומה.

אחר כ"ז ראיתי שלכא' הדבר מבואר גם בזה"ק בב' מקומות וז"ל (פר' תרומה קל:): "כד אתי האי בקר עמודא חד וכו' ועמודא דא איהו נהיר בנהירו דתלת גוונין מרקמא דארגוונא" עי"ש ועוד כתבו (פר' שלח קסג:): בזה"ל "דסיהרא קדישא שפירא, איהו בחוורו וכל גוונין מנצנצן בה ומרקמן בה ואיהו כההוא שפירו וחווירו דשמשא ממש וכו' דהא שש וארגמן לבושה".

כ. ופ' הרשב"ם "מאור עינינו אינו ברור כל כך מתוך אור היום שמכחה עינינו אבל צפרא ופניא שהיום חשוך ניכר אדמומית החמה".

כא. ראשון מחכמי ספרד, והובא כ"ז בקש"ק בב"ב צו:.

בזריחתו. ותמה אני על הרב ז"ל (הרשב"ם בב"ב צו: שפי' שהוא לבן, מלשון ברק ברקאי (יומא כח:), שר"ל לבן, וכבודו במקומו מונח, שאדרבה הראיה עצמה היא להפך, שהשמש בזריחתו, אינו לבן אלא אדום. ונראה לי ראייה מדגריס' במסכת בבא בתרא בפרק המוכר את הספינה, שמע מינה האי שמשא סומקתי היא דקא חזינן לה דסמקא בצפרא ובפניא, והאי דחזינן לה דחורא בפלגא דיומא, אנן הוא דלא בריא נהורין למחזייה וכו'. מכל מקום למדנו מכאן שהשמש בזריחתו הוא אדום ולא לבן".^{כב}

וכל רואה יראה שגון השמש אחר עלות השחר וקודם שקיעת החמה הוא כצבע האש, דהיינו גוון "אראנש" עם נטייה לאדמימות. וזהו כוונת ספר הפרדס במה שכתב שהוא צהוב כעין השמש בזריחתו, ושהוא אדום מעורב עם לבן.

והרואה יראה שכל הוראות אלו מחז"ל מראין שצבע ארגמן הוא בערך כמו הצבע שקורין היום "אראנש" בלע"ז עם נטייה לאדום (reddish orange) דהא לכל התיאורים במקורות הנ"ל יש להם גם נטייה אל אדמימות, וכגון האש, ועי' לקמן עוד מתרגום אונקלס, והזהר"ק.

(ג) מראשונים

ד) ז"ל ספר מאור האפלה (פר' תרומה)^{כג} "וארגמן הוא הצבע האדום הממוזג בצהיבות, ותולעת שני הוא הצבע האדום שאדמימותו חזקה^{כד}", הרי לן כנ"ל מחז"ל שארגמן צבע אדום הצהוב, ותולעת שני הוא אדום החזק (והיינו הנקרא אדום בסתם).

כב. וכן משמע ממש"כ בחי' הרשב"א (בב"ב שם) "יין בוריק פ' לבן מלשון ברק ברקאי. וא"ת היינו חזירין ולקמן פסל' ליה. י"ל דחזירין הוא לבן ביותר ואינו אדום. והיינו דאהדר ליה אל תרא יין כי יתאדם". ונראה שגם הרשב"ם אינו פליג ע"ז, וכונתו בלבן, ללבן שיש לו אדמומית. וראיה ברורה לזה לכא' יש להביא מדברי הרשב"ם המובא לקמן שכתב על ארגמן "שאינו לבן כל כך". ועי' בראב"ן (הובא בקש"ק בב"ב שם) שלמד ג"כ שיין בוריק אינו אדום גמור עי"ש. והנה לקמן הבאתי ביאור הקרא "כבס ביין לבושו ודם ענבים סותה" דכבס ביין קאי על ארגמן, ודם ענבים קאי על תולעת שני. ולפי הנתבאר א"ש מאור, דבאמת יש ב' מיני יין אדום (א אדום עמוק וזהו כתולעת שני. ב) אדום הנוטה אל לבן וזהו ארגמן.

כג. לרבינו נתנאל בן ישעיה, ראשון מחכמי תימן.

כד. ובבראשית מט יא-טו כתב "כבס ביין לבושו הם מלכי ישראל שהיו לובשין ארגמן שהוא אדום כמראה היין העתיק" וכונתו להגמ' במנחות (פז.) "אין מביאין (יין) ישן דברי רבי וחכמים

(ה) בפ' הרוקח על התורה (שמות כ"ה ד') כתב בזה"ל "וארגמן קרוב לאדום".

(ו) האבן עזרא בפירושו הארוך (שמות כ"ה ד') כתב בזה"ל "וארגמן כדמות אדום וכו' ותולעת שני וכו' והגאון אמר בו קרימ"ז כי אדום רק איננו כצבע הארגמן וכו'" ובפירושו הקצר כתב בזה"ל "וארגמן הוא עין קרוב מאדום וכו'" עיי"ש. ומדבריו בפירוש הקצר "קרוב מאדום" נראה שכוונתו בהרוקח הנ"ל, שארגמן רק קרוב לצבע האדום, אבל אינו כ"כ אדום. ונראה שזה כוונתו בהארוך שרק "כדמות אדום" הוא ולא אדום ממש. ומה שכתב רק איננו כצבע הארגמן אין כוונתו שארגמן יותר אדום, רק כוונתו ששני מיני אדומים שונים הם, דיש כמה צבעים שנופלין תחת שם אדום.

(ז) כתוב בשיר השירים (ו', ו') ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן מלך אסור ברהמים" וכתב ע"ז הרשב"ם בזה"ל "ראשך עליך בגובה כהר הכרמל ושער ראשך נאה והגון כארגמן שאינו לבן כל כך אינך"ש קליירא"ש בלע"ז. ואני המלך אוהבך מקושר ואדוק בפתיל זהב שאת קולעת בו קליעת שער ראשך, באהבתי וחמדתי עליך"כה.

ונראה שלמד שתיבת ארגמן קאי על לפניו ולאחריו שהשערות עצמן נאים כארגמן, וגם בארגמן אני מקושר ומהודק עמך, ולזה כתב שאדוק בנו הקב"ה בפתיל זהב, שזהו צבע ארגמן.

(ח) כתוב בתוה"ק "כבס ביין לבשו וברם ענבים סותה" (בראשית מט, יא) ותרגום אונקלס "יהא ארגון טב לבושוהי כסותה מילא מילא צבע זהורי וצבעונין" וכתב ברש"י "ועוד תרגמו וכו' כבס ביין, יהא ארגון טב לבושוהי שציבעו דומה ליון, וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתן, ומסיתה בהן הזכר ליתן עיניו בה וכו'" הרי מבואר מהתרגום ורש"י שצבע ארגמן הוא אדום כעין היין שהוא אדום¹³.

מכשירין וכו' היינו מעמא דרבי דכתיב אל תרא יין כי יתאדם" ופי' רש"י "דלא חשוב יין אלא אדום ושנה ראשונה יש בו עיקר אדמימות מפי לא" ועד"ז איתא ברבינו גרשם שם. וכן הוא בתוספתא (פ"ט ה"ב) "רבי אומר יין בן ב' שנים או בן ג' שנים שדוהה מעמו או נשתנה מראיתו לא יביא" הובא בקר"א (שם), ועיי"ש שמה שרבי אוסר רק לכתחילה ובדיעבד כשר לנסכים משום שעדיין יש בו אדמימות עי"ש, ועי' בהג' כ"ו.

כה. זהו משה"ש שיצא לאור ע"י מוסד הרב קוק, ושוב ראיתי בתוספות השלם על פסוק זה בשם הרשב"ם באריכות יותר אבל גם שם מבואר ככל הנ"ל.

כו. וכענין שכתוב "אל תרא יין כי יתאדם" (משלי כ"ג, ל"א). ושיטת הרמב"ן (פסחים צז:): שיין

ובספר קצות השולחן (סי' קמ"ו אות ט"ז מס' 13) כתב בזה"ל "מוכת מזה דבגדי האישי אינן צבעונין כל כך, רק שהארגון טב ציבעו דומה ל"יין והיינו י"ן שאינו אדום כל כך ומראהו כמראה ארגון טב, ולכן כתבה התורה ע"ז כבס ביין לבושו, סתם י"ן שאינו אדום הרבה. אבל על בגדי הצבעונין של האשה שהם צבועין בצבע חזק כתבה תורה "ובדם ענבים סותה" שלזה צריך י"ן אדום כדם ואע"פ שהפסוק על דרך משל ורומז על רבוי הי"ן כמ"ש המפרשים, מ"מ המושל עצמו מתפרש כפשוטו וכו" עיי"ש עוד.

ועי' בפ"י מרפא לנפש, ובפ"י נפש הנר, ובשערי אהרן על התרגום הנ"ל, שצבע זהורי דקאמר התרגום הוא תולעת שני. והוכיחו כן מהא דמצינו שבכל מקום שכתוב תולעת שני הוא מתורגם צבע זהורי.¹³

היוצא מזה שארגמן הוא אדום רק שאינו חזק כל כך צבע תולעת שני שהוא צבע אדום חזק שמחמת זה האשה מסיתה בה את הזכר. וא"ש עם הנתבאר עד כאן שתולעת שני הוא אדום סתם, וארגמן הוא אדום כהה בצבע האש.

ט) והשתא נציין לעוד הרבה ראשונים שכתבו בסתם שארגמן הוא צבע אדום. מאירי (יומא כג), פירוש רבינו ישעיה הראשון (אסתר א, ו'), מצודות ציון (משלי לא, כ"ב, ועוד כמה מקומות), ר' אברהם בן הרמב"ם (תרומה כ"ה ד'), ספר תורת המנחה (תלמוד הרשב"א, פר' תצוה), ר' תנחום ירושלמי (דניאל ה, ז), ספר השרשים לאבן ג'אנח (ערך ארגמן). ועי' להלן (סי' ז) בשם הרבה ראשונים שג"כ כתבו שארגמן הוא, ועי"ש מה שביארנו בדבריהם בעזרי"ת.

שאינו אדום אינו נחשב י"ן כלל מחמת פסוק זה. ופשוט שאפי' בלא דברי הרמב"ן סתם י"ן הוא אדום או לכן כמו שמצינו הרבה פעמים בחז"ל ב' צבעים אלו ביין, ועי' לעיל בדברי המאור אפילה ובהג' אות כ"ד, ולקמן בהג' אות צ"ג. ויש שמענו שאין מזה ראיה שיתכן שכוונת התרגום ורש"י לדמות ארגמן ליין סגול-אדום. ואען ואומר, אני לא ראיתי י"ן סגול עדיין, ואפי' אם יש לכאור' לא יהיה בצבע הזה מעלה או יופי מיוחדת השונה מסתם אדום שישתבח בה הקרא של כבס ביין לבושו, משא"כ ביין שצבעו ארגמן כפי מה שביארנו, הוא מין אדום בהיר מיוחד, שניכר בה היטב אדמיות שבה, והוא צבע נאה מאוד, ועי' עוד בזה לקמן הג' נ"ט.

יג. וכדי לציין למה שרש"י כתב (בראשית ל"ח, ל') שזרח בן יהודה נקרא שמו על שם חוט השני שקשר המילדת על ידו ועי' בתפארת ציון שם שכתב בזה"ל "ועי"ז קראו לו יהודה בשם זרח על שזה היה מורה עליו שזרח בעולם בחכמתו כמו זריחת השני"

והנה יש עוד הרבה ראשונים שביארו מהות צבע תולעת שני כצבע האדום הידוע והמשובח והחזק והנראה למרחוק ומשונה לטובה מכל שאר הצבעים, והיינו מה שאנו קוראים סתם "אדום" והוא הכי מזהיר מכל הצבעים, והדברים עולין בקנה אחד עם מה שנתבאר עד כאן שארגמן אדום כהה ותולעת שני אדום חזק, ולכן כדאי להעתיק דבריהם.

(י) בספר שערי אהרן (תרומה כ"ה, ד) כתב בזה"ל "והרד"ק כתב ותולעת שני וכו' או יהיה פירוש תולע, עין, ובאמרו "תולעת שני" כאמרו "עין אדום". ובאמרו "שני התולעת" (ויקרא י"ד) כאמרו אדום העין, כלומר העין היפה, ומפני שהוא ידוע ומשובח משאר הצבעים, אמר גם תולעת מבלי להזכיר שני וכאילו זכרו, כמו האומנים עלי תולע (איכה ד) אם יאדימו כתולע (ישעיה א') ומזה אנשי חיל מתולעים (נחום ב') כלומר לבושים בגדי שני."

וז"ל הרד"ק בישעיה (א' י"ח) בנוגע תולעת שני "שהוא צבע חזק ונראה למרחוק ואם יהיה כנגד כתם מאותו צבע לא יסור בכיכוס".

(יא) בספר משנת הדעת (בהקדמה) הביא דברי הר"ש והראב"ד בפירוש דברי הספרי (פר' מצורע) על מה שכתוב בתורה שני תולעת וז"ל "ושני יכול פיקס לשון כיחול ופיקוס והוא צבע אדום שהנשים צובעות בו וכו' ת"ל תולעת צבע הבא מתולעת אי תולעת יכול אחד מן הצבעים שבתולעת כגון תכלת הצבוע בדם חלזון, ת"ל ושני המשונה משאר צבעים שאין אחד כיוצא בו, וזה היא זהורית טובה שצובעים בכרמז".

(יב) ז"ל ר' תנחום ירושלמי (ערך זהר לשון של זהורית) "שרשרת צמר צבוע אדום, תרגום תולעת שני צבע זהורי, ועיקר המלה הברקה והארה. והצבע האדום הוא היותר מזהיר מן הצבעים ונוצץ יותר."

(יג) בספר מלמד התלמידים^{כב} כתב בזה"ל "וכן בא במצוה זו שני תולעת כי הוא המין הנכבד שבמלבושי האדם והוא סבת הגאווה והבעיטה מחמת העושר ועל דרך אל יתהלל עשיר בעשרו."

כב. ז"ל הגאון ר' שלמה קלוגר בהקדמה לספר זה "הובא לפני וכו' ספר כ"י כתב איש גדול ורב רבינו יעקב בר' מאיר בר' אנטולי חותנו של החכם הגדול אבי המעתיקים ופאר השלימים ר' שמואל אבן תיבון וצ"ל ונקוב בשם מלמד תלמידים וכו' גם רבותינו הקדמונים השתמשו לאור ספר הנזכר כמו הכלבו המנורת המאור ואבודרהם ועוד כדומה וכו'".

י"ד) ז"ל ספר אמרי שפר (לרבינו יהודה בן מהר"ם חלאווה, וירא כ"ב י"ד ד"ה ולשואל) "והגוף חומרי וכו' ולא יובן מעלת הנפש ודכקותה בבורא יתברך בעוד היותה בגוף, כמו שלא ירגיש הסומא בצבעים אם הבגר לבן או ירוק או אם הוא תולעת שני הנכבד שבצבעים".

ט"ו) וכן נראה ממה שכתב המאירי בחיבור התשובה שהצריכו שיהא המחיתה ביו"כ מזהב הפרוים בדומה להענין שהצריכו תולעת שני, שהוא משום אם יהיו חמאיכם כשני וכו', וזהב הפרוים הוא אדום מאוד, (עי' לעיל בהג' י"ד).

ט"ז) וכן נראה מהרמב"ם (הל' פרה אדומה פ"ג ה"ב) שכתב בזה"ל "והצבוע אדום יש שצובעין אותו בפואה ויש שצובעין אותו בלכא ויש שצובעין אותו בתולעת ותולעת היא הגרגרים האדומים ביותר הדומים לגרעיני החרובים והם כמו האוג וכו'".

מאחרונים (ד)

י"ז) בפי' הרדב"ז על שיר השירים (פי' מגדל דוד ג' י', ו' ו') איתא שארגמן הוא ממוצע בין אדום ללבן. והנה הצבע שאנו קורין אראנש הוא היותר ממוצע בין אדום ללבן.^{כט}

י"ח) וכן הוא בפירושו הגר"א בשו"ש (ג' י') וז"ל "שש הוא לבן תולעת שני הוא אדום, תכלת הוא שחור ארגמן הוא ירוק ממוצע אדום לבן". וכנ"ל שהצבע בין לבן ואדום הוא הצבע שקורין "אראנש".

י"ט) בספר הון עשיר (מס' כלאים פ"ט מ"א)² כתב בזה"ל "ואני בעניי הכנותי לבית אלקים וכו' ספר א' הנקרא מעשה חושב ושם בפ"ג פיסקא ב' הוכחתי בראיות ברורות

כט. הערת ידידי ר' יוסף גליק שזהו האופן והדרך להגדיר צבע זה וכעין מה שמגדירין צבע תכלת בין לבן לשחור. ובמגדל דוד (פ"ב פ"ג דף סז) הגדיר גם צבע ירוק כממוצע בין אדום ללבן, אבל ודאי שאין זה כוונתו כאן. ומה שקורין "פינק" בלע"ז דהיינו תערובת אדום ולבן בלבד, והוא מה שנקרא בחז"ל "שרק" (מלבי"ם זכריה א, ח', הובא בספר מגדים חדשים על מס' חגיגה) הגם ששייך לכנותו כממוצע בין אדום ללבן (וכדאי' במלבי"ם שם) נראה שהוא רק כענף מצבע אדום ולא צבע לעצמו, עי' לקמן בהג' פ"ח. ואם תתבונן תראה שארגמן כפי מה שהגדרנו אותו הוא גם ממוצע בין ירוק לשרק והוא היותר ממוצע בין לבן אל אדום ולכן מגדירין אותו עד"ז כנ"ל.

2. לרבינו רפאל עמנואל חי ריקי זצ"ל בעל משנת חסידים ומעשה חושב.

ומקובלת מדברי רז"ל הקדושים שהארגמן הוא גוון ירוק המחובר מג' גוונים אדום לבן ושחור שמתערבותם יוצאת הגוון הירוק כתבנית הזהב וזה הוא גוון הארגמן וכדאיתא נמי במדרש רבה דשיר השירים מרכבו ארגמן ר' ביבי אמר זה הכפרת שזוהבה דומה לארגמן ותנן בכל יום היה זהבה ירוק וזה הוא סתם צבע זהב ונקרא בלשוננו של איטליה דורי"טו וכו'".

(כ) גם בספר כלי יקר (מלכים א' ח', מחברו חי בזמן תקופת הבית יוסף) כתב שארגמן דומה לשעווה. שוב ראיתי שכן ס"ל להאברבנאל עי' בהערה.^{2א}

2א. מלכים א' ח', כן נראה ברור שצריכין לגרום בדבריו ואבאר דברי. לפנינו כתוב בזה"ל "ואמנם היות הקלעים כלם בעלי ארבעה גוונים, ירמזו אל טבע ארבעת היסודות, כי שש רומז אל הארץ, למה שהפשתן צומח בה, ומראה הארגמן רומז לים, למה שהוא עשוי מדם דג מיוחד, והתכלת רומז אל יסוד האויר כי הוא כמראה השעווה ותולעת שני רומז אל יסוד האש" ומובן ופשוט לכל שנתחלף תיבת תכלת וארגמן בהדדי וצ"ל תכלת אצל "רומז לים ועשוי מדג מיוחד", כידוע לכל שזהו ענין תכלת, וכן ידוע לכל שאין תכלת כמראה השעווה, ולא מצינו בשום מקום דבר קרוב להגדרה כזה בענין תכלת, משא"כ ארגמן א"ש עם צבע השעווה.

והנה גם בפירושו על התורה פר' תרומה דף מז: כתב כעין זה שארגמן דומה לים ובא מדג והתכלת רומז אל יסוד האויר. ועל כרחק גם בזה טעו הסופרים. וראיה ברורה לזה דמיד אח"כ בדף מח. כתב האברבנאל שתכלת דומה לים והארגמן המשי צבעו אדום, ועי' בדבריו בסוף פר' במדבר שהתכלת דומה לרקיע ועצם השמים לטוהר וארגמן דומה לדם המזבח, ובפר' שלח כתב בזה"ל "וארז"ל שהתכלת דומה לים ולרקיע ולכסא הכבוד והוא היפה שבגוונים ונעשה מדם חלזון והיא דג קטון". שוב ראיתי שדברי הכלי יקר הם העתקה מדברי האברבנאל, ורק שינה תיבת תכלת וארגמן.

שוב ראיתי שבספר תולדות מלחמת היהודים עם הרומיים מיוסף בן מתתיהו כתב כדברי האברבנאל כמו שהוא לפנינו וז"ל "עבודת המסך היתה נפלאה כי תערכת המינים האלה לא נעשתה בלי דעת ותבונה כי אם להראות את צלם העולם ועלה במחשבה לתת בתולעת השני את סמל האש ובבין את סמל האדמה בתכלת את סמל האויר ובארגמן את סמל הים. אלה (תולעת השני והתכלת) נבחרו לזה לפי דמות צבעיהם והשש והארגמן על פי מוצאם כי את הראשון מצמיחה האדמה והשני בא מן הים והפרכת היתה רקומה תבנית כל השמים וצבאם מלבד החיות". ויתכן מאוד שדברי האברבנאל לקוחין מדברי היוספין (עי' במשנה הוא היה מונה שבחם שם"ל להאברבנאל שיוסי הכהן החסיד הוא בעל היוספין, ועי' בספר חשמונאי ובניו בסוף במכתבים).

כ"א) ז"ל הפרי מגדים (ספר נטרוקין ק"ה) "והנה רמז כי המילדת קשרה חוט השני צבע זהורי הוא הכרמיו צבע מעולה שבצבעים על ידו וכו' וראה כי תולעת שני צבע זהורי הנקרא כרמיו וארגמן הוא ג"כ אדום רק כהה^{2ב} מן הכרמיו קורין לכא או לאקא עי' דברי הימים ב' סימן ב' ברש"י ורד"ק ז"ל ובשרשי ארגמן ע"ש"

כ"ב) וכן מוכח מראשונים ואחרונים, שכתבו שארגמן הוא צבע "לאכא". וכתבו חכמי הצבעים^{2ג}, שיש כמה דרגות בצבע אדום שבא מ"לאכא", אבל המוכרח, והיותר יקר מכולם, הוא צבע "אראנש בהיר" (pale orange).

כ"ג) השתא נציין לעוד אחרונים שכתבו בפירוש או מבואר בדבריהם שארגמן הוא אדום. כסף משנה (הל' כלי המקדש פ"ח הל' י"ג), משנה למלך (שם), מהר"י קורקוס (שם), רע"ב (כלאים פ"ט מ"א), מהר"א פולדא (ירושלמי שם), פני משה (שם), תולדות יצחק (שם), הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל (פר' תרומה), תפארת ישראל (קופת הרוכלים ג) כללי בגדי כהונה, עין יוסף (מדרש רבה ויקרא ל"א ד', שהש"ר ז' י"א), יפה תואר (שם), ותורה תמימה (שם),^{2ד} מנחת יצחק (תוספתא שקלים פ"ג הל' י"א),^{2ה} ועי' עוד לקמן (פי' ז).

אבל היות שאי אפשר לומר שצבע התכלת הוא "שעוה", וגם בספר כלי יקר הלשון מתוקן, (ובספר מלחמת הג"ל אין הוספה זו), וגם בספר אברבנאל גופא כתב שתכלת דומה לים, לכן ברור שמה שכתב תיבת שעוה קאי על ארגמן. שוב חשבתי שאולי תיבת "השעוה" מ"ם וצ"ל השמים, אבל נצריך לומר שגם לפני בעל הכלי יקר היה טעום זה וצ"ע.

2ב. ברור שכוונתו שאינו עמוק כמו תולעת שני ומלשון "אם כהה הנגע" שהכוונה שנתקלקל המראה ממראיתו ואינו עמוק כמו שהיה, וכן כאן כוונתו שאין לארגמן אותו אדמימות המעולה שיש לתולעת שני רק בהיר ממנו.

2ג. הערת ידידי הג"ל שליט"א.

2ד. על דברי המדרש רבה "ודלת ראשך כארגמן אמר הקב"ה הדלים שבכם חביבין עלי כדוד שנאמר (זכריה י"ב, ח') והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד" ביארו שזהו משום שהיה אדמוני.

2ה. וכן נראה שיטת רע"א באגרת לרצ"ה קלישיר (דרישת ציון ח"ב סוף א"א) בענין למה אי אפשר לעשות בזה"ז אבנט לכהנים שכתב בזה"ל "גם אחד מהן הוא ארגמן אף דהרמב"ם כתב שהוא צבוע אדום, הא ברש"י בחומש (פר' תרומה) מפורש שצבוע בצבע ארגמן ומי יכיר לנו עתה איזה צבע נקרא בשם ארגמן, וגם הראב"ד יש לו שיטה אחרת בפשט ארגמן ואם כן איזה אבנט נעשה לכהנים לעבוד, ואין בידינו לעשות עד שיערה ה' ממרום רוחו עלינו להביא הגואל האמיתי להורות בצדק". ומשמע מדבריו שהסתפק מהו צבע ארגמן בכלל, ודלא כמו שכתבנו

יח _____ ג) נפקא מינה להלכה וראיה לענין צבע ארגמן.

כ"ד) ובענין צבע תולעת שני כתב רבינו אברהם אזולאי ז"ל בפירושו זהרי חמה להזהר^{קל} "לבושא דדינא קשיא: היינו פירוש שנים מלשון תולעת שני שהוא גוון אדום בתכלית האדמימות".

כ"ה) בספר נחלת יעקב (בן מחבר תשו' משאת בנימין) כתב בזה^ל "ש"מ בין לשון "שני" בין לשון "תולע" מורה על צבע המזהיר ומצהיל וממילא בקיבוץ הן שיאמר "תולעת שני" או "שני תולעת" מורה על חוזק הצבע כמו אדמדם ירקרקת וכן משמע לשון השרשים בשרש 'שן' ובשורש 'תלע' ופירש שהוא הכרמ"ז וזה דעת הרב (רש"י) שסיים 'זהורית' לאפוקי סתם אדום ומבואר הוא בת"כ (פרשתא א, יד) וממילא ה"ה כשיבא "תולעת" בלא "שני" או "שני" בלא "תולעת" ג"כ מורה על הצבע חזק כרמ"ז אלא שרצה לקצר וכו'" (ויקרא י"ד ד).

ג) נפקא מינה להלכה וראיה לענין צבע ארגמן.

כ"ה) בספרי (פר' ראה פיסקא פ"א) על הפסוק השמר לך וגו' ופן תדרוש לאלהיהם לאמר^ל כתוב בזה^ל "שלא תאמר וכו' הואיל והם יוצאים בארגמן אף אני אצא בארגמן וכו'"^{לז}, ועי' ביור"ד (ס' קע"ה ס"א) "אין הולכין בחוקות העובדי כוכבים ולא ילבש מלבוש המיוחד להם וכו' הגה וכו' וכל זה אינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העובדי

עד כה. אבל לכא' דברי רע"א תמוהים דמפורש ברש"י (פר' ויחי) שצבע ארגמן הוא צבע אדום כיון, וכל זה הרי לא אניס ליה, וכ"ש רש"י מפורש בפר' ויחי.

לכן נראה שכוונתו כמו שכתב המשנה למלך (בהל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג) על דברי הרמב"ם "הארגמן הוא הצמר הצבוע אדום" בזה^ל "נראה שאין התקפדה אלא בצבע שיהיה אדום. אך רש"י בפירוש התורה כתב בפרשת תרומה ארגמן צבע צבוע ממין צבע ששמו ארגמן. נראה דאף אם הצבע הוא אדום לא מהני אם לא יהיה מצבע ששמו ארגמן". וי"ל שעד"ז הוא כוונת רע"א בדברי הראב"ד ג"כ (עי' להלן ס' ה' בביאור שיטת הראב"ד). ועי' בערוך השלחן (שם ס' כ"ח, י"ב) דגם הוא צידד דגם לרש"י הוא אדום. והנה הגאון רע"א לא נסתניע כלל דברינו בקונטרס זה מובן, ועי' לקמן הע' נ"ג שהבאתי ראיה מהתפארת ישראל שבזמנו של רע"א היה המנהג לפרש ארגמן כצבע אדום עי"ש.

לז. פר' ויחי דף רל"ח:.

לז. ע"פ גירסת הגר"א.

כוכבים לשם פריצות כגון שנהגו ללבוש מלבושים אדומים והוא מלבוש שרים וכדו' לזה ממלבושי הפריצות או בדבר שנהגו למנהג ולחוק ואין מעם בדבר וכו'".

והנה מקור דין הנ"ל של הרמ"א בהמהרי"ק (שורש פ"ה), והמהרי"ק התחיל דבריו עם הספרי הנ"ל שאסור לצאת בבגד ארגמן כמו העכו"ם, ונראה שהגם שעצם דברי הרמ"א לקוחים מסוף דברי המהרי"ק (כמבאר בדרכי משה) שמדבר שם בהדיא בנוגע לצבע אדום, והביא לזה ראיות אחרות מגמרא, מ"מ ממה שלא דנו כלל הפוסקים בצבע ארגמן (שזהו הצבע המוזכר בספרי באיסור זה), נראה שזהו משום שהוא גופא אותו צבע אדום שדנו בה וסוף דברי המהרי"ק ותחילת דבריו אחת הם.

ועי' בחכמת אדם (סי' פ"ט ה"א) וקצש"ע (סי' ג ה"ב) שלא הביאו רק דברי הספרי הנ"ל, שאסור לצאת בבגד ארגמן, ולא את דברי הרמ"א שאסור לצאת בבגד אדום, ומוכח שהיה פשוט להם שצבע ארגמן הוא אדום דאל"כ לא היו משמיטים דברי הרמ"א. וכן בצפנת פענח (הל' כלי המקדש שם) על דברי הרמב"ם שארגמן הוא אדום ציין לספרי זה. נמצא לפ"ז שדבר זה נפסק הלכה למעשה בדברי הפוסקים בלא שום חולק שצבע ארגמן הוא אדום.

ד) הטעם שפירשו שארגמן הוא אדום.

ומה שכתבו הראשונים שארגמן הוא אדום, ולא כתבו שהוא "אראנש" וכדו', י"ל כי בזמנם לא היה להם שמות מיוחדים לפרטי הגווניים, ולכן כללו זה בצבע אדום. ויש ללמוד ענין זה מהזוה"ק (פר' תרומה דף קמט:): דז"ל "תכלת דא יומא תניינא אצטבע בב' גוונין סומק ואוכס, ותכלת סומק איהו דיליה מיומא דתניינא ממש, כעין גוון אשא, ודא איהו אלקים, וירית גוון דדהבא דכלא גוונא חדא". הרי שאש וזהב שניהם ממיני צבע האדום הגם שחלוקים זה מזה.¹²

12. וכן דרכו של הרמב"ם לכנות צבע הכחול בשם שחור, עי' בספר היד הל' ציצית פ"ב, וכן במורה נבוכים (ח"א הקדמה י' הקדמה למדברים, הובא בתוס' יו"ט כלאים פ"ב מ"ה ד"ה ספיה) קורא איסתים שחור. ועי' בתשו' פני אריה (סי' ה') שמכשיר אתרוגים אדומים לד' מינים וכתב בזה"ל "והטעם שאין האדום שינוי מראה לפסול כמו מראית הלבן והשחור, נראה שהוא מפני שמראית האתרוג עצמו מין אדום הוא, שמראיתו נוטה לאדום וכו'" וזהו הגם שירוק

וידוע שהיו לדוד המלך ולהבדיל לעשיו הרשע שערות אדומות,²⁷ והרי לעולם לא תמצא שיהיו שערות הראש אדומות, אע"כ שהכוונה לצבע "אראנש", וכן דרך בני אדם לומר על אדם שיש לו שערות בצבע "אראנש", שיש לו שערות אדומות.²⁸

ואדום הם ב' מיני צבעים כמו שכתב שם להלן, עדיין שניהם נכנסין תחת מיני אדום. ונראה שגם החולקין על הפני אריה מודים ליסוד זה רק שפוסלין מטעם אחר.

ויש להעיר דבאמת מצינו בחז"ל דבר המורה על צבע אראנש והוא הירק "כרכום" והיה כמה מינייה כרכום משונים זה מזה בצבעם (כנראה מירוק עד מה שקורין היום דינדי), ובנוגע ענינים ודינים שונים דימו חז"ל כל ענין ודין לאותו מין כרכום (ע' גדה יט, חולין מז, בב"ב מז:), ונראה שארגמן כולל רוב צבעים ממינים אלו, אבל אין זה שם צבע רק שם ירק, וע' לקמן הג' אות מ"ט ודוק. ומה שהרמב"ם כתב שבא מלאכא והא יתכן שיש להוציא זאת מכרכום, נראה משום שהיה מעלתו יותר מצבע ירק הכרכום בין מצד הצהירות שבו בין מצד חוזק שלו וע' רמב"ם הל' דעות (פ"ה הל' ט'), ועוד י"ל לפי מה דא' בספר פתיל תכלת (אות ה') ע"פ הירושלמי (כלאים פ"ט הל' א') שצריך ארגמן לבא מבעל חי דוקא, שלכן כתב הרמב"ם שצריך לבא מלאכא שרק הוא מבעל חי ולא כרכום שהוא ירק. וע' לעיל הג' אות י"ב וי"ג, ולקמן בהג' צ"ג.

ובהיותי בזה כראי להעתיק מה שכתב בספר עץ יהודה (במלואים לפ' ויחי) על דברי התרגום "יהא ארגון טב לבושוהי" וז"ל "והנה הוסיף המתרגם מלת טב ר"ל ארגמן הטוב אולי יש בו מינים שונים וכו' והטוב נראה שהוא האדום ביותר ובגמ' דשבת (צ.) המוציא כו' ארגמן כל שהוא פרש"י ארגמן צבע שצובעין בו ארגמן וכו' ול"ג שהוא ראוי להריח עכ"ל רש"י וראיתי ברמב"ם פ"ח מהל' שבת הל' ה' וז"ל "ארגמן טוב כל שהוא ע"כ ולא מצאתי מי שהעיר עליו על תוספת המלה טוב שבגמרא שלפנינו איננה עד שמצאתי בהערוך שהעתיק ג"כ לשון הגמרא ארגמן טוב כל שהוא וגם עליו לא העירו ובודאי גם ג' הרמב"ם היתה כן בגמרא והוא הארגמן שנוכר באונקלס פה ארגון טב וכן הוא במשנה דכלים (פכ"ט מ"ד) חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב ג' אצבעות כו' וכ"ה לשון הרמב"ם וז"ל פכ"א דכלים ה"ה ארגמן טוב וכן מצאתי עוד בלשון הרמב"ם הל' גניבה (פ"ח הי"א) חוט מאזנים של זהב ושל מוכרי ארגמן טוב ארכו ג' אצבעות כו' ואחריו כ"כ בשו"ע חו"מ סי' כל"א סי"ג וכו' והנה מכ"ז נראה כי ארגמן טוב היא יקר הערך כמו כסף וזהב וכו'" ומתבאר מזה שיש יותר ממיני א' של ארגמן.

²⁷. בספר שמואל (א' ט"ז-י"ב) כתוב "והוא אדמוני ויפה עינים וטוב רואי" וכן בעשיו כתוב "ויצא הראשון אדמוני כולו כאדרת שער" ובכתבי אריז"ל בענין שערות עשיו הרשע מבואר שאדמוני קאי גם על השערות.

²⁸. הערת ידידי הרב יוסף גליק שליט"א שליט"א.

היוצא מכל דברי חז"ל ראשונים ואחרונים הנ"ל שצבע ארגמן הוא כעין צבע "אראנש" בלע"ז בצדיבות ונטייה לאדמימות כאש, כזהב, וכחשמש, והוא מקרא מפורש בשיר השירים "ודלת ראשך כארגמן" וכנ"ל.

(ה) שיטת הראב"ד והקבלה.

על דברי הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"ח הל' י"ג) שארגמן הוא אדום כתב בהשגות הראב"ד בזה"ל "א"א לי נראה ארגמן ארוג משני מינין או משלשה צבעין על כן נקרא ארגמן" ולפום ריהטא הראב"ד חולק על הרמב"ם שכתב שארגמן הוא צבע אדום, וס"ל דלא כמו שנתבאר עד כאן דצבע ארגמן הוא צבע ממיני אדום. והגם שכל נושאי כלי הרמב"ם השיגו על הראב"ד, והסכימו להרמב"ם שארגמן הוא אדום, באמת אין הראב"ד יחיד בזה, וכדאי להעתיק דברי חז"ל ראשונים ואחרונים שכתבו כהראב"ד.

(א) ז"ל האדמו"ר מראדזין (פתיל תכלת פרט שמיני אות ה') "אכן באמת גם דברי הראב"ד ז"ל יש להם מקור נאמן מדברי הזוה"ק תרומה (קלמ'). "וארגמן דא כנופאי דכליל תכלת כל גוונים כחדא" יעו"ש ובאידרא רבה קדישא (קמא:): "מהו ארגמן גווי דכלילן תלת גווי" יעו"ש ובתקוני זוהר (תיקון ע') אית עיינין כלילין מכמה גוויין כגוון ארגמן" וכן בזהר חדש (פ' ויתרו) "דא חשמל דאיתחזי בגווי כגוון ארגווא ירוק אדום לבן" וכן הוא בפ' חקת בזהר חדש (דף נ"ב) "אלין תלת גוויין חיור וירוק וסומק אינון לבושי דארגווא" עכ"ל

(ב) בפ' המיחוס להרמב"ם על שיר השירים^{מב} כתב בזה"ל "מרכבו ארגמן קו האמצעי הנקרא "לשון חוק" האמצעי מכריע בינתיים וכן אמרו רז"ל במדרש במדבר סיני רבה וכן הוא אומר כמראה אדם עליו מלמעלה^{מג} וכינהו בארגמן לפי שהוא ארוג במיני

מא. ויש להעיר שהרד"ל כתב (פסיקתא רבתי סוף פסקא (כ) דמתן תורה) על צבע זה "צבע אראנג" ותיבת "אראנג" דומה לתיבת "ארגון" בהתהפכות אותיות ג' וג'.

מב. פ"ג פ"י, והוא פירוש לרבינו עזרא תלמיד ר"י בן הראב"ד.

מג. ובמפרש שם על "וכן אמרו רז"ל" כתב דכוונתו לבמדבר רבה (יב, ד) "מרכבו ארגמן זה הקב"ה שכתוב בו רוכב שמים בעורך והוא אורג את העולם שיצאו כולם למיניהם ולא יתערבו" והו' המשך כוונתו "וכן הוא אומר כמראה אדם עליו".

צבעונין הרבה כך הוא מקובל מזה ומזה ואומר כמראה הקשת אשר יהיה בענן כן מראה דמות כבוד ה'."

(ג) ברקאנטי פר' תרומה הביא מהזוהר הנ"ל דארגמן כליל מכל גוונין¹⁰. ובפירוש הרדב"ז לשיר השירים (מגדל דוד פ"ג) הביא דברי הרקאנטי.

(ד) בסודי רזי לרבי אלעזר מגרמזיא (בעל הרוקח, בחלק הלכות כסא) כתב בזה"ל "על הכסא כל מיני מאור זהו "מרכבו ארגמן" מעשה מרכבה כמו אריגה של מיני גוונים הרבה כך סביב לכסא מראה הוד והדר."

(ה) בהג' בן אחיו של האדמו"ר מראדזין לספר פתיל תכלת כתב בזה"ל "עין בס' מאמר השכל להראב"ן (דבור ראשון אנכי ס' ה') אבל בעלי הקבלה אמרו ורמזו פליאה בענין התכלת ויהיה הדמיון בשם ובגוון וארגמן ישבו לו כל המראות למשמרת לאות. והוא כדעת הראב"ד ויסודו מבעלי הקבלה."

(ו) גם בערכי הרמ"ק (ערך גוונים ועי"ש לשונו בזה) כתב כדרך הזה.

ולכא' משמע שכל אלו פליגי על השיטות דס"ל דארגמן הוא אדום. אבל באמת קשה לומר כן, דנצטרך לומר לפ"ז שהזוהר פליג על המדרש מהו צבע ארגמן, ולא מסתבר כלל לומר שיהיה מחלוקת בצבע פשוטה (והז"ל לא היו מרוחקים כ"כ מומן הבית, והרבה תנאים חיו בזמן הבית).

ועוד דמהיכא תיתי להראב"ד לפלוג על הרמב"ם, ואף שמדייק שיטתו מתיבת ארגמן כמו שכתב בהשגות הנ"ל, אטו משום זה לחוד יחלוק על הרמב"ם, והלא כל מפרשי הרמב"ם לא מצאו מקור לדברי הראב"ד, ובאחרונים הובא בעיקר רק דברי הזוהר לראיה. והיאך מדחה בזה דברי חז"ל דמשמע דהכוונה לאדום. ועוד הא מבואר מכל הראשונים הנ"ל דקבלו כולם כאחד פירש זה מרבתיהם (דלא מצינו אף א' שיבא לחדש בזה), וכי פליג הראב"ד על המסורת הפשוטה בכלל ישראל ח"ו, ולכן צריך ישוב בכוונת הראב"ד.

וז"ל האדמו"ר מראדזין (שם) "ונראה שאין לזה סתירה מדברי הפסיקתא דיש לומר דשניהם אמת דארגמן היה כלול מהרבה מראות לבן אדום וירוק והאדום שבו היה אדום ביותר."

¹⁰ ואח"כ הביא שי"א שהוא אדום וכנראה דקאי על מחלוקת רמב"ם וראב"ד.

שוב הביא ידידי האברך ר' ישראל ברקין שליט"א ראייה ברורה לזה מדברי הרוקת. שבפי' על התורה (שמות כ"ה ד') כתב "וארגמן קרוב לאדום", ובפי' למגילת אסתר (פ"א) כתב לפרש תיבת ארגמן שם "ארוג מינים מינים".

ויש להוסיף שכן מבואר גם בדב"ז שכתב שארגמן בין אדום ללבן, ואפ"ה הביא דברי הרקאנטי מהזוה"ק שארגמן כליל מכל גוונין.

אחר שכתבתי כל זה ראיתי שהדברים מפורשים בדברי הזוהר עצמו (אדרא רבא דף קמ"א:): וז"ל "כד אתברי פרצופא דרישא דנוקבא וכו' ואתערו שערי ברישהא, כללו סומקי דכלילין בנו גווני הה"ד ודלת ראשך כארגמן מהו ארגמן גווני דכלילין בנו גווני" וז"ל הפירוש מתוך מדבש "וע"י זה נתעוררו וצמחו שערות הראש של הנוקבא כל שערותיה הם אדומים שכלולים בתוך שאר גווניו ועם כל זה ניכר מראה האדום שלו בחזקת זהו שכתוב שערות ראשך הם כארגמן ושואל למה לא אמר כמראה אדום ומשיב כי ארגמן הוא גוון אדום הכלול בתוך שאר גווניו ועם כל זה ניכר אדמיותו".^{מח}

ובאמת נראה דמדברי הזוהר והראב"ד ודעימיה ראייה לכלל מה שנתבאר עד כאן. דידוע שצבע "אראנש" הוא מורכב מגווניו אחרים ואינו מהצבעים היסודיים, והן דברי הזוה"ק הנ"ל ודברי הראב"ד בביאור שם ארגמן.^{מח}

מח. ומכאן יש לנו מקור מחז"ל שמפורש בה שארגמן הוא צבע אדום, ומהמדרש הראיה הוא רק מהדמיון.

מח. ובספר מעשה חושב (פ"ג אות ב' ד"ה שמעורב בו לבן אדום שחור) כתב על דברי זוהר אלו בזה"ל "לאו למימרא דארגמן סומק הוא דהא ירוק הוא כמו שהוכחתי לעיל אלא דהאי סומקא כליל גו גווני, כארגמן דכליל גו גווני ובה א"ש הא דחזר לומר מהו ארגמן גווני דכלילין גו גווני לומר דבה הוא דומה לארגמן" וכוונתו במה שכתב ירוק לצבע הזהב כמו שכתבנו לעיל מדבריו בספר הון עשיר. וצ"ע למה לא העיר שם מדברי הזוה"ק המובא לעיל (סי' ד') שזהב ואדום גוונא חד.

מח. והגם שגם צבע סגול מורכב מגווניו אחרים ואינו מהצבעים היסודיים, כל דברינו ביחס למה שהוכחנו מחז"ל ועוד שארגמן הוא צבע אראנש ולומר שלא רק אין סתירה מדברי קבלה אלא גם דבריהם מחזקים כל מה שנתבאר עד כאן. (ועי' מה שכתבנו בס' י"ג בענין צבע סגול וא"ש יותר) וכדאי לשום לב שלכאור' דברי הראב"ד בהשגות מקורם מתורת הקבלה כמו שכתב האדמו"ר שם.

ומדברי הזוה"ק הנ"ל בולט הדבר עוד יותר^מ, שהזוה"ק נתן הוראה ברורה על מהות צבע ארגמן דו"ל באידרא רבה קדישא (קמא:): "מהו ארגמן גווני דכלילן תלת גווני" יעו"ש, וכן בזהר חדש (פ' ויהיו) "דא חשמל דאיתחזי בגווני כגון ארגונוא ירוק אדום לבן", וכן הוא בפ' חקת בזהר חדש (דף ג"ב) "אלין תלת גוונין חיזור וירוק וסומק אינון לבושי דארגונוא", הרי שהזוה"ק מגדיר צבע ארגמן שיהיה נכלל בו ג' גוונין (א) לבן (ב) ירוק (ג) אדום. ועי' בתוס' (גדה יט.) שסתם ירוק של הש"ס הוא ירוק הנוטה לאדמימות דהיינו ירוק כאתרוג.^{מט} ואם כלל זה נאמר גם בלשון הזוה"ק הרי שהגדרת הזוה"ק בפ' ארגמן מכוון מאוד עם כל מה שנתבאר עד כאן בס"ד, דהא תערובת אדום וירוק כאתרוג הוא צבע "אראנש" ועם תערובת לבן בו נעשה בהיר, שלא יהיה אדום כל כך.¹

(ו) המסורה

והשתא נבאר המסורה והנהוג בינינו לפרש תיבת ארגמן "פרפול וואל". ובאמת זה יותר ממנהג בעלמא דכן הוא עכ"פ מוזמן בית שני וכמו שאי' בערך השלם שהתרגם השבעים בכל מקום שכתוב ארגמן תרגמו פורפורה, וכמו כן פירשו מפרשים תיבת פורפורה המובא במדרשים שהוא ארגמן (עי' לקמן בהע' ג"ז) ומקובל שפורפורה הוא צבע סגול (purple) ובאמת הדבר צע"ג מכל הנ"ל.

ושמעתי לתרץ באופן פשוט מאוד דהגם שהמסורת הוא שארגמן פרפול וואל, אכתי אין המסורת ברורה שהוא צבע סגול, כי באמת גם היום יש מקומות שקורין לצבע אדום פורפורה, וכן אמר לי אחד, שהתחנך שארגמן צבעו אדום, וקורין אותו

מ. רק שעדיין לא הגעתי למדריגה להחליט ע"פ דברי הזוה"ק שכל דבריו דברי סוד.

מט. עי' בירושלמי (מס' סוכה פ"ג הל' ו') ובב"ר (פר' מ"ג פיס' ב'), בנוגע לשון ירוק בתנ"ך. וז"ל הרמ"ק (ערכי רמ"ק ח"ב אות ק') "הששית תפארת וכו' והרשב"י בקצת מקומות פירש בו גוון ירוק והאמת שהירוק הזה הוא הירוק כמוריקא וכחלמון ביצה שהוא ממש כללות אדום ולבן וכן פ' הרשב"י ירוק כלול חיזור וסומק ומבואר. ובמקומות הרבה פירש הרשב"י ע"ה כי בתפארת גווני ארגמן וכו'" ודוק.

נ. ירוק עצמו נוטה אל אדום כדברי תוס' הנ"ל, ועי' גם בספר מעשה חושב הנ"ל.

פורפורה,^{נא} ולצבע הסגול קורין "ויולעט",^{נב} וכן ראיתי מובא שגם בזה"ז הגרמנים והצרפתים קורין לאדום פרפור. וכן נמסר לי מהרב יצחק יעקב האבערפעלד שליט"א יליד עיר ואם בישראל ק"ק פרעסבורג המעטירה שפירשו שם תיבת ארגמן כ"פרפוראט", וכן מפורש בפ' הג"ר שמשון רפאל הירש, תפארת ישראל, ובפ' תולדות יצחק על הירושלמי הג"ל.^{נג} וממילא מובן שמה שקורין במסורה ארגמן "פרפול וואל" הכוונה לצבע אדום, ולא להצבע שקורין ב"אמריקא" פרפול.

ויש להדגיש שבאמת מצינו לשון פרפור בג' מיני צבעים: (א) אדום (ב) סגול (ג) בלאה. והמעם לזה מפני שכל אלו הצבעים באו ממין חומט שנקרא פורפורה שיש בתוכו כמה סוגים יש שצובעים בו אדום, ויש בלאה, ויש סגול. ולכן נקראו אלו הצבעים החשובים בשם זה, כי הדרך לקרות שמות הצבעים על שם המקור שבא ממנו. וצבע ממינים אלו היו חשובים ביותר בזמנים הקדמונים, עד שהיו זמנים שהיו מיוחדים למלכים וגזרו עליהם גזירות לאסור אותם על ההמון עם. ולכן גם בגדי מלכות היו נקראין פורפירא כדאי' בחז"ל, על שם הצבע החשוב שנצבע בו.

והא לך המקומות שמצינו בהם הלשון פרפור על ג' צבעים הג"ל:

באדום:

(א) ז"ל פירוש תולדות יצחק (הג"ל) "וארגמן צמר צבוע בצבע אדום ששמו ארגמן שקורין פופ"ר בלע"ז".

ז"ל התפארת ישראל (בגדי קודש: ארגמן) "ארגמן רגילין לפרשו (פורפוראטה)^{נד} נמצא שהוא (דונקעלאטה) וכו'" עי"ש עוד. וכן כתב הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל (פר' תרומה).

נא. אלא התחנך שהוא אדום כמו כרמזין, וכמו שאיתא בתפארת ישראל שהוא דינקל רוט (dark red), אבל מפורש בראשונים שכרמזין שייך לתולעת שני ולא לארגמן.

נב. ואחרים "מבלגיא" אמרו לי שבמקומם התחנכו שארגמן הוא "פרפורל וואל", אבל לא ידעו מהו צבע זה, שבלשונם אין צבע בשם כזה.

נג. וגם הגרע"א ורצ"ה קלישיר כשדנו בצבע ארגמן מהו, לא עוררו שהמסורת שרגילין לקרותו פרפורואל אינו כהרמב"ם (וכמו שמפורש בהתפארת ישראל שחי בזמן הגרע"א שהיו רגילין לקרותו בשם פורפור, ובאמת שם כתב שרגילין לפרשו פורפוראטה וממילא מפורש שהמנהג בזמן רע"א היה לפרש ארגמן בצבע אדום).

נד. ומשמע מדבריו שיש עוד מיני צבעים בשם פורפור, שלכן הצריך לומר בארגמן פורפוראטה.

ז"ל התבואות הארץ (פרק ג' חלוקת הארץ, בשבט אשר, שמות הנוכרים וכו') "חיפה וכו' ובלשון העמים נקראת בימי קדם פארפירעאן מלשון פורפור שהוא צבע ארגמן על שם שרץ המים¹⁰ שנמצא שם בימים אשר מרדמו צבעו ארגמן (פורפור שנעקע)". ושם בהג"ה כתב וז"ל "ואל תאמר שכונתם על חלזון הנזכר במסכתא שבת הנ"ל מסולמא דצור עד חיפה (ובאמת שנעקע קוראים עד היום בלשון ערבי חלזון) כי דם חלזון הוא תכלת ולא ארגמן ומוכח שהוא מין אחר". ובספרו שו"ת דברי יוסף (ח"ב סי' ל"ט) כתב בזה"ל "כי חלזון אדומי (פורפור שנעקע) הנמצא עד היום לעתים ידועים בשפת ים הגדול אצל חיפה ועכו וכו'" ונראה מדבריו שחיפה היה נקרא פארפירעאן, על שם צבע האדום שצבעו מחלזון אדומי (פורפור שנעקע) הנמצא שם.¹¹

ובערוך (ערך אמר) כתב "בצע אמרתו בצע פורפירא במגלת איכה (פ"א א"א) ובפסיקתא דאיכא פורפירא ארגמן" ועי' בערוך השלם (ערך ארגמן) שכתב שבתרגם השבעים בכל מקום פירוש תיבת ארגמן לפורפירא (ועי' להל' בהג' צ"ג).

בסגול:

ב) המקור חיים (סי' י"ח) כתב בזה"ל "בחדושים כתבתי דדם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפור שנעשה מדם דג הנקרא פורפור" ובפשטות כוונתו לצבע סגול.¹²

בתכלת:

ג) הראב"ה כתב בזה"ל (ברכות סי' כ"ה) "וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין

נח. כנ"ל ששם פורפור בא מחמת מקור מוצאו.

10. אך צ"ע מהתועפת ראם (יראים מצוה ת"א) שכתב בזה"ל "וקח חלזון שצובעין מרדמו תכלת הוא נקרא חלזון אדומי-פורפור שנעקע" ומשמע מדבריו שהחומט (היינו שנעקע) האדומי (פורפור), צובע תכלת.

11. אך יש לעיין בזה שראיתי במילת אשכנזית בספר הערוך (ערך תכלת) אחר תיבת תכלת בזה"ל "פארפער וואל" ומשמע שהיה קורין כן לצבע התכלת כמו שנביא אח"ז ממדרשים, ולכן אולי כוונת המקור חיים לצבע בלו"א המיוחד שבא מהחומט פארפער שהוא בלו"א מיוחד במינו כענין מה שכתב הרמב"ם שארגמן בא מלאכא הגם שיתכן שיש להוציא צבע זה גם מכרכום, עי' לעיל הג' ל"ח. (ושם בערוך (ערך ארגמן) אחר תיבת ארגמן בזה"ל "פערפל וואל").

פורפירין ובין פריפינין" ובמדרש הגדול (במדבר ד', ה') "שכן דרכן של מלכים פורפירא שלהן תכלת". ומבואר דגם תכלת שהוא "בלוא" קראו פורפירינ¹².

ז) סתירה לכל הנ"ל במהות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן,

ועוד.

ועדיין לא יצאנו ידי חובתינו בבירור ענין זה, דבאמת קשה על כל מה שנתבאר עד כאן, דבכמה מקומות משמע שארגמן הוא אדום עמוק,¹³ וא"כ ע"כ שתולעת שני הוא אדום כהה, וזה היפך כל מה שרצינו לומר עד כאן, ונתחיל עם דברי חז"ל בפסיקתא.

א) איתא בפסיקתא רבתי (פסקא ב) (דמתן תורה) "כשעלה משה למרום וכו' כמשפטו אשר הראית בהר" (שמות כ"ה) אמר לפניו, רבונו של עולם איני יודע דמות ארבע צבעונים אמר לו חזור לימינך וראה גרוד של מלאכים שלובשים לבוש דומה לים אמר לו זו היא תכלת אמר לו חזור לשמאלך חזר וראה אנשים לובשין לבוש אדום אמר לו מה אתה רואה אמר לו אנשים לובשין לבוש אדום אמר לו זו היא

נח. ונראה שמה שמקומות מקומות יש בהשתמשות שם פרפרא, כי כל מלכות בחרו לעצמן צבע מיוחד מחומט הפרפרא וקראו הצבע על שם זה.

נט. ויש להדגיש שזה ברור דלכו"ע ארגמן אדום, ולא צבע סגול, וכל הנידון הוא איזה מין צבע אדום הוא.

והנה יש שרצו לצדד שארגמן סגול עמוק וידוע שבסגול עמוק יש תערובת אדום ג"כ ולזה נתכוונו הראשונים. ובראשונה נאמר שאפי' אם נאמר שארגמן הוא כצבע סגול הנ"ל, אין זה המכוון כשאומרים בסתם צבע "פורפאל". אבל באמת נראה שכו"ע מודי שאי אפשר לפרש כן ארגמן. והוא משום שכל דרגות צבע מכל מין צבע, אחר הם כנ"ל, ולכן לא שייך לומר על דרגה מסוים מאיזה צבע, שדוקה והו אותו צבע שכוון התורה לו, שהצבעים חלוקים כפי המינים ולא כפי דרגותיהם. וממילא אם אותו צבע עמוק של סגול נכלל כצבע סגול, הרי כל צבע סגול נקרא ארגמן, וזה א"א לומר דהא רוב דרגות מצבע סגול הגם שיש בהם תערובת מצבע אדום אין בהם שום היכר לפי ראות העין לצבע אדום. ואם הצבע של ארגמן נכלל באדום החזק המדובר כאן (הגם שגם זה אינו נכון דאדום החזק אין בו תערובת תכלת) א"כ סוף סוף הרי זה אדום.

כח _____ (ז) סתירה לכל הנ"ל במהות צבע ארגמן מהפסיקתא, רמב"ן,

ארגמן אמר לו חזור לאחור וראה גרוד שהם לובשין לא אדום ולא ירוק אמר לו זו היא תולעת שני וכו'. ויש מצד א' יש להוכיח מכאן להוכיח מכאן שצבע ארגמן הוא אדום, אמנם מאידך גיסא הרי גם מבואר שארגמן הוא יותר אדום מתולעת שני.^ט

ב-ג) כתב הרמב"ן (במדבר ד' ז') בזה"ל "והיה מכסה העליון בבגד תולעת שני שהוא מראה אדם בעבור שהשלחן סימן לכתר מלכות שהוא מדת הדין וכו', ומזבח העולה מבגד ארגמן שהוא אדום יותר מן הראשון כי שם יורק הדם כופר נפשם" והביאו בפ' הטור (שם).

ד) ז"ל רבינו בחיי (שם) "ומזבח הנחשת שהוא מזבח העולה פורשים עליו בגד ארגמן שהוא אדום יותר מבגד שני כי שם זורקין הקרבנות".

ה) ז"ל האברבנאל (במדבר ג, מ) "וכבר ידעת שהארגמן הוא אדום מאד יותר מן התולע וכו' אבל מזבח העולה וכו' היה מכוסה בארגמן דומה לדם כי שם היו שופכים ומזים את הדם"^א.

ו) ז"ל הרקאנטי (שם) "אמנם כסוי מזבח העולה היה בגד ארגמן האדום יותר מכלם, רומז לפחד יצחק, כי שם יורק כופר נפשם, ושם האש הגדולה אוכלת הקרבנות".

ז) ז"ל ספר הציוני (פר' נשא) "ויפרשו על הכלים והשולחן בגד תולעת שני שמראהו אדום וכו' ומזבח העולה כסוהו בבגד ארגמן שהוא אדום יותר מן הראשון כי שם יורק הדם כופר נפשם"^ב.

ח) וזה לשון ר"י אבן שועיב (תלמיד הרשב"א) בסוף פרשת במדבר "וגם בבגדי השרד שבהם מכסים הכלים יש ענין גדול בגוונים כי יש מהם תכלת ויש מהם תולעת שני ויש מהם בגדי ארגמן שהוא אדום מכולם".

ט) וז"ל הרלב"ג (תרומה כ"ה, ד) "וארגמן הוא צמר צבוע אדום. ותולעת שני הוא צמר צבוע בצבע אדום ^ג גרנ"א בלע"ז ואין אדמימותו במדרגת אדום הארגמן".

ט. עי' בספר פתיל תכלת, ובספר משנה הדעת (בפתיחה) בשם הגאון ר' חיים קניבסקי שליט"א, עוד ציין שם לדברי מרן בקרית מלך על הרמב"ם (הל' כלי מקדש שם).

א. ועי' בדבריו (שמות כ"ו) שתולעת שני כרמיו.

ב. יש הרבה טעותים בדפוס שלפני.

ג. עי' במאירי משלי (ל"א, כ"א) שגרנא הוא כרמיון.

י' ז"ל ספר מערכת האלהות "וצבע תולעת שני הוא רמו שהיא מדת הדין רפה וצבע ארגמן שהוא אדום יותר רומז על חזקה בפגיעתו הגדולה מזוהמת הנחש וכו' אבל מזבח העולה היו מכסין בבגד ארגמן שהוא אדום הרבה לרמוז על הפגיע כי שם היו זורקין הדם לכפר נפשם".

י"א- י"ב) ובתפארת ישראל (קופת הרוכלים, ג) כללי בגדי כהונה ארגמן) כתב בזה"ל "ארגמן רגילין לפרשו פורפוראטה נמצא שהוא דונקעל ראטה", וכן נראה מדברי הג"ר שמשון רפאל הירש (פר' תרומה).

י"ג) במאמר פתיל תכלת (אות ה') כתב האדמו"ר מראדזין בזה"ל "ההבדל ביניהם שארגמן הוא אדום ביותר ותולעת שני אינו אדום כל כך ומקור הדברים מפסיקתא רבתי דרב כהנה וכו' עי"ש עוד.

י"ד) וכן כתב בספר מעשי למלך (פ"ח הל' כלי מקדש הל' י"ג אות ב') ע"פ דברי רמב"ן הג"ל, ונסתייע מדברי הפסיקתא הג"ל.

י"ה) וז"ל ספר תורה אור^{טו} בביאורו לדברי הרמב"ן (פר' במדבר) "ולכן כסו בארגמן שהוא יותר אדום מן הראשון כי הארגמן צבע אדום יותר כמו"ש אם יהיו חטאיכם כשני, אם יאדימו כתולע הוא גון הארגמן"^{טז}.

טו. מהמסדר ספר הקדוש עץ חיים להאריז"ל.

טז. כפירוש הזה איתא בליקוטי הגר"א על תנ"ך (הובא לקמן הערה ע"א) ועד"ז בקצות השלחן (ח"ח סי' קמ"ו) וז"ל "ושני אינו אדום הרבה ויש אדום ממנו ובל' המקרא ישעי' א י"ח אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו ששלג לכן יותר מצמר וכו' כן תולע אדום יותר משני ולכן אם החטאים כשני שאינם אדומים כ"כ וכו'"

(וכדאי להעתיק מה שכתב הג"ר יעקב חיים סופר שליט"א בספרו כנסת יעקב בפי' דברי תורה אור זה וז"ל שלימדנו החסיד רבינו יונה מגירונדה ז"ל בספר שערי תשובה שער א' אות כ"ב שכל שבאו במקרא שני פעלים ושתי דוגמאות תהיה השניה יתירה על הראשונה ע"ש ואכן כבר לימדנו כן בעלי הלשון הקדמונים הרב הבדרשי ז"ל בספרו חותם תכנית שכל ענינו ביאור המילים הנרדפות בתנ"ך והרד"ק ז"ל והוא מוסכם מגדולי רבותינו עיין בביאור רבינו הגדול הגר"א זצ"ל ישעיה פרק ב' והגאון מלבי"ם ז"ל בביאורו לירמיה פרק י"ו וכמדומה שיש למצוא לזה שורש ומקור בתלמוד בב"ב ח: וכו' עי"ש)

והנה מה שאיתא בתורה אור וליקוטי הגר"א שארגמן הוא תולעת כן כתבנו לעיל הע' ח'

ומכ"ז לכאו' מבואר שארגמן הוא אדום ביותר, ותו"ש אינו אדום כ"כ, וזהו היפך כל מה שכתבנו עד כאן.

והנה אם נלמוד בדרך זה יש להתבונן איזה סוג צבע הוא הארגמן ואיזה סוג הוא תולעת שני, דלא מסתבר כלל לומר ששניהם מסוג צבע א' בעצם רק שהם חלוקים בדרגת חוזק הצבע, דהיינו שהארגמן הוא אדום עמוק ותו"ש הוא אדום בהיר. דכבר כתבתי במ"א באריכות בענין צבע תכלת, שכל הדרגות מעמוק אל בהיר כולן חשובין כצבע תכלת, וכן מסתבר גם בשאר צבעים, וכמו שכתב במ"ב (ביה"ל סי' ל"ג סעיף ג') ותשו' חקל יצחק (סי' ה') בענין צבע שחור של הרצועות. ואולי נצטרך להפוך הדברים שלהרמב"ן ודעימיה ארגמן הוא כרמזין ואדום חזק ותולעת שני הוא לאכא ואראנש או צבע אחר כדמותו. וכן כתב הרד"ל על דברי הפסיקתא הג"ל וז"ל "מכאן מוכח כדעת הרמב"ם פ"ח מהל' כלי המקדש הי"ב שארגמן הוא אדום. ומובן שתולעת שני אינו אדום כל כך (ואולי הוא הנקרא "אראנ"ג או ראנ"ז)".

(ח) ישוב הסתירה.

ונשתדל ליישב הסתירה שבדברי חז"ל והראשונים הג"ל בס"ד. וקודם אעיר דאם נתבונן בדברי הראשונים שהזכרנו, נראה שכולם העתיקו דבריהם מדברי הרמב"ן, וממילא כל מה שנוכיח ככוונת הרמב"ן, הוא גם הכוונה בדבריהם. ועוד יש להדגיש שלא היה כוונת הרמב"ן כאן לבאר מהות הצבעים¹⁰, ורק בא לבאר בדרך דרוש את ענין מכסה המזבח.

ונראה שבאמת צבע תולעת שני הוא סתם אדום שבלשון בנ"א, וצבע האדום של תולעת שני מיוחד בזה שהאדמימות שבו חזק מאוד, וכמו שמתורגם בכל מקום זהרית טובא. ולזה כוונת הראשונים בכתבם שיש לתולעת שני אדמימות חזקה ומבריק ונכבדה.

אבל צבע הארגמן שנחשב ג"כ כצבע אדום כנ"ל, יש לו מעלה שאין לצבע תולעת שני, והוא הבהירות שבו, שמתוך שצבעו הוא בהיר ואינו עמוק כל כך, ממילא בולט

מהנצי"ב, ועי' לעיל סי' א' מהאגרות משה שלאכא בא מתולעים, אבל יש להעיר שלא מצאתי רמז בחז"ל שארגמן בא מתולעת אך עי' בירושלמי (כלאים פ"ט הל' א') ומפרשים שם.

10. משא"כ במראה מקומות שהעסקנו לעיל שארגמן הוא אדום כהה, שבאו לבאר מהות הצבע.

בו האדמימות ביותר.¹⁰ ומהאדמימות הבהיר הזה בא היופי המיוחד שלו יותר מכל שאר צבעים.¹¹ וזה לשון הרמב"ם בהל' דעות (פ"ה ה"ט) "מלבוש תלמוד חכמים מלבוש נאה ונקי וכו' ולא ילבש לא מלבוש מלכים כגון בגדי זהב וארגמן שהכל מסתכלין בהן".¹²

ונראה לומר שלזה כוונת הפסיקתא¹³ וכל הראשונים שכתבו שארגמן יותר אדום מתולעת שני, כי האדמימות בולט במדה מסוימת בארגמן יותר מתולעת שני.¹⁴

10. כי כל שהצבע עמוק יותר נפתח יותר מראית הצבע.

11. וכל אחד יכול לראות היופי המיוחד של בגד הצבע בצבע "אראנש" יותר מבגד הצבע בשאר צבעים כגון תכלת, סגול, שחור, ואדום חזק, וירוק ככרתי, וירוק סתם.

12. ויש לשום לב בזה שנקט הרמב"ם רק צבע זהב וארגמן.

13. אבל עדיין דוחק הוא בלשון הפסיקתא שתולעת שני "אינו אדום", דלפי דברינו אף שנוכל להגדיר את הארגמן ליותר אדום, אבל לא נוכל לומר שתולעת שני "אינו אדום". אבל באמת בלאו הכי נוסח זה של הפסיקתא תמוה מאוד שהוא כנגד פשטות המקראות שבכל מקום מדמה צבע האדום אל השני, והיאך שייך לומר ע"ז שאינו אדום וצ"ג. וידידי הרב יוסף גליק שליט"א העיר שבספר לבנת הספיר (פר' נח יב.) הביא שבהפסיקתא איתא שארגמן לבוש ירוק, ומאוד מסתבר לגרוס כן בהפסיקתא (והיינו שהמעתיקים החליפו תיבת ארגמן בתולעת שני אהרדי, ולפ"ז גם בפסיקתא מפורש ככל מה שנתבאר), אך לא התעקתי דבר זה בפנים שעדיין לא מצאתי לו חבר בגירסא זאת.

וכ"ז בלשון הפסיקתא שבא לבאר מהות הצבעים אבל בהרמב"ן וכל הראשונים שהעתיקו דבריו, חוץ ממה שלא נקטו כלשון הפסיקתא, הם ג"כ לא באו כלל לבאר מהות הצבעים ורק ליתן טעם בדרך אגדה לנתינת בגד ארגמן על המזבח.

14. וכן נראה להביא ראיה מליקוטי הגר"א על ג"ך שכתב לפרש הפסוק ממש כמו הבעל תורה אור וז"ל "כשנים הוא כחוט השני שפתותיך, כתולע הוא דלת ראשך כארגמן וכו'" וע' בבאור הגר"א הגדפס בתנ"ך הרגיל שביאר על פסוק זה, שתולע יותר אדום משני, כי השני הוא הבא מדם התולע, ולכן נקרא שני ששני לתולע, והתולע בא מהתולעת עצמו. ולפ"ז יוצא ממש כדברי בעל תורה אור שארגמן יותר אדום מתולעת שני.

והנה לעיל הבאתי מהגאון שכתב בהדיא הגדרה מדויקת בצבע ארגמן שהוא ממוצע בין לבן לאדום, ותו"ש הוא אדום סתם, ולכאן זה סותר דבריו הנ"ל בפי' לישעיה. ונראה שגם מזה ראיה למה שנתבאר כאן, שהגם שבאמת תו"ש אדום יותר, מ"מ במדה מסוימת יש הכרה של אדמימות ביותר בארגמן וכמו שנתבאר בס"ד, ובדרך דרוש כפמי"ש יפוצץ סלע.

והגם שאולי יש דוחק בזה אעפ"כ כדי שלא יהיו דברי הרמב"ן סותרין דברי חז"ל במדרש רבה, וזוה"ק, ואונקלוס, ושאר ראשונים, נראה שכן יש להבין דבריו, וכ"ש לפי מה שהקדמנו שלא בא הרמב"ן כאן לבאר מהות הצבעים.

(ט) עוד עיונים בהרמב"ן.

אבל עדיין צ"ע בדברי הרמב"ן שהרי כתב שפרשו בגד ארגמן על מזבח העולה, דהוא יותר אדום מתולעת שני, ועל המזבח זרקו דם הקרבנות.^{עב} והלא דם הוא אדום ממש, ומשמע מדבריהם דלא כהג"ל שארגמן הוא "אראגש" בלע"ז.

אבל באמת דברי הרמב"ן אלו שדימה ארגמן לדם צ"ע מכמה אנפין.^{עג}

(א) הלא כתוב "אם יהיו חמאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו" (ישעיה א י"ה)^{עד}, הרי שלדוגמא דצבע אדום נקט תולעת שני ולא ארגמן, וכן מצינו בעוד פסוקים. ולא ראיתי בשום מקום במקראות, שיתיחס צבע אדום לארגמן.^{עה}

(ב) הרבה ראשונים כתבו שתולעת שני הוא כרמזין ולא מצינו חולק על זה, וכן הרמב"ם (כלאים פ"ט, מ"א) והרד"ק (שרש ארגמן), ומהר"י קורקם (הל' כלי מקדש פ"ח הל' י"ג) כתבו שארגמן הוא לאכא והעתיקו אותו הרבה אחרונים,^{עו} וגם בזה לא מצינו חולק וקשה לומר שכל אלו הראשונים שכתבו רק שדומה לדם {ולא באו לבאר מהות

עב. וכן הוא בספר מנחת יהודה.

עג. חוץ ממה שאינו מתאים בפשוטו עם דברי המדרשים וזוה"ק המובאים לעיל.

עד. עי' בפתיחה לספר משנה הדעת.

עה. והגם שהבאתי לעיל (סי' ז' אות י"ג) מספר תורה אור ובהג' שם מהגאון שפירשו על פסוק זה גופא שתולע הוא אדום אך אין זה מפורש בקרא וגם הוא פ' מחודש (ובפשוטו קאי על תולעת שני מהודר ביותר או כדו'), ויותר מכ"ז הרי בכל שאר מקומות הדמיון רק לתולעת שני.

עו. כמו שהתבאר כ"ז בתחילת דברינו.

הצבע { חולקים ע"ז. והאברבנאל גופא שכתב בדברי הרמב"ן שפרשו בנגד ארגמן על המזבח משום דם הקרבנות, כתב שתולעת שני הוא כרמזין.^{טז}

ג) ועוד הלא מצינו הרמב"ן משתמש לפעמים במילה דומה בלשונות אחרות לפרש בזה אותו מילה בלשון הקודש, כמו שמצינו בפירושו לשמות (ל' כ"ג) שמביא ראיה מלשון ערבי וארמית לפרש את המקרא דשם, וכן בחולין (פב:) הביא כמה ראיות מלשון ערבי ופרסי להכריע להלכה בין עוף טהור לטמא, ועיי"ש מה שתיקון גירסת הגמ' לפ"ז. והנה בנידון דידן מצינו מילה דומה לארגמן בלשון ערבי שבאותו לשון יש צבע הנקרא ארגואן וכבר השוו אותו כמה ראשונים^{טז} וכתבו שארגמן בלשון ערבי נקרא ארגואן, וכן הוא בתרגום, והראשונים האלו הרי למדו שארגמן הוא כהה ותו"ש הוא עמוק ומסתמא כן היה גם צבע ארגון בערבי שלכן דימו לו צבע ארגמן של התורה, וכיון שמצינו שגם דעת הרמב"ן נחית למושג זה להבין פירוש המילה משפת אחרת הדומה לו, אינו מסתבר שיחלוק הרמב"ן על דבריהם בענין השוואת הארגמן לארגואן.

ד) עוד תמוה שהאברבנאל שהעתיק דברי הרמב"ן, כתב שארגמן דומה לשעוה כמובא בדברינו לעיל.^{טז}

ה) עוד תמוה בדברי הרמב"ן שארגמן דומה לדם הקרבנות על המזבח (שמוה דייקנו שהארגמן הוא האדום והתו"ש כהה ממנה) דהנה מצינו בכמה מקומות שכתבו את ההיפך, לדמות דוקא צבע התו"ש לדם כמו שזכיר.

האברבנאל (ויקרא ג', ולעיל הבאתי מדבריו כהרמב"ן) כתב בזה"ל "שהעוונות נמשלו לאדום והסליחה ללובן כמו שאמר הנביא (ישעיה א' ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו

טז. וכן הרלב"ג הנ"ל בתחילת דברינו דמשמע כהרמב"ן, כתב שתולעת שני הוא כרמזין.

טז. רס"ג (שמות ל'), אבן עזרא (שם), רמב"ם (הובא לעיל סי' א'), אבן גנח (שרשים ערך ארגמן), רד"ק (שרשים שם), מהר"י קורקס (הל' כלי מקדש שם). וז"ל רבינו אברהם בן הרמב"ם (פר' תצוה) "ארגמן: צמר צבוע מראה אדום שנודע בלשון הערבי "ארגואן", וכן הוא בתרגום אונקלוס. וכדאי להעתיק כאן דברי השלטי הגיבורים (פרק ע"ט, והוא ספר קדמון על עניני המקדש והובא בתוס' יו"ט ועוד) "ותמה אני עליו (על הרמב"ן) שהיה חכם גדול בתורה וגם היה חכם בחכמות החזונית וידע בשלמות הלשון ערבי למה גלה טפח וכסה טפחיים".

טז. ועיי"ש בהערות.

אם יאדימו כתולע כצמר יהיו ולזה צוה יתברך שיגישו על מזבחו הדם לרמוז שהם מודים על חטאתם לפניו על דרך אודה עלי פשעי לה". וכעין זה כתב בפירושו לישעיה (א' י"ח) וז"ל "ודמה החטא במראה האדומה לפי שסבתו החמור ורתחת הדם האדום".

וכן כתב עוד (בישעיה ל"ה) בזה"ל "העירו בזה (חז"ל המוכא שם בדבריו) הבחינות אשר בעבורם נקרא עשו וכל עמו וכל הנקראים בשמו אדום וכו' וגם אחר כך הגבורים אשר יצאי ממנו ומלכו באיטליא כלם היו מממשלת מאדים כל הורג נפש וכל נוגע בחלל והם מלכי איטליא וקיסרי רומי לבושי תולעת שני כי כן היה מנהגם ברומי עד היום הזה" הרי שדם חללים והורג נפש מיוחד אל תולעת שני.

וכן כתב רבינו יהודה החסיד וז"ל "לכך נמשלו החטאים לשנים לפי שחטא אדם גורם לאבד דמו וכו' ולכך דם קרבן בחמה מכפר על חטא כשני"⁹.

וכן כתב הרמ"א בתורת העולה וז"ל (ח"ג פרק נ"ו) "כי נגד שפיכת דמים בא תולעת שני שהוא אדום כדם".

וכ"ז אינו מתאים עם דברי הרמב"ן ודעימיה שכתבו שפרשו כנגד ארגמן על המזבח משום זריקת הדם עליו.

(י) ביאור דברי הרמב"ן.

והשתא נשתדל לישב כ"ז בעזה"ת, וקודם נבאר דברי הרמב"ן.

הרמב"ן כתב בענין העגל (שמות ל"ב, ב') על הפסוק "פרקו נזמי הזהב" בזה"ל "בחר בזהב ולא בכסף בעבור שהוא מורה על מדת הדין ומראהו כמראה אש, וכמו שאמרו עוד (יומא מה.) "זהב פרוים (כדה"י ג. ו) שדומה לדם פרוים" ולכן נעשה בית הקרבנות כלו זהב וכן מזבח הקטורת וכן הכרובים, ודרשו בהם וכו' וגם דמות העגל בזהב יותר מן הכסף".

הרי מבואר מדבריו שזהב, אש, וזהב הפרוים כולם ענין אחד להם. הגם שזהב הפרוים הוא אדום ביותר (עי' לעיל הע' י"ד) וסתם זהב אינו אדום כ"כ,^{9א} על כרחך

9. חובא במבוא לספר חסידים לחרב יעקב פריימאן אבד"ק פונא, מספר ערוגת הבושם על היוצרות.

9א. ובביהמ"ק לא השתמשו דוקא בזהב הפרוים עי"ש בהע' י"ד.

שיש צד השואה ביניהם בצבע האדמימות, שלמרות ששונים הם זה מזה קצת, מ"מ ניתן להשוותם בענין עיקר צבע האדמימות.³⁹

ולפ"ז נראה שמה שכתב הרמב"ן שהיה המכסה למזבח העולה ארגמן מחמת דם שזורקין על המזבח, כוונתו רק שהיות ששניהם נכנסין תחת סוג אדום בא זה לרמוז על זה כנ"ל מדבריו בענין זהב הכית המקדש וזהב פרוים שכולם ענין אחד, והא הרמב"ן לא כתב שארגמן ודם צבע א' ממש, רק כתב שזה מרמוז על זה, והיינו משום שכולן נכנסים תחת סוג אדום, אבל אין כוונתו ששני דברים אלו שוין ממש מכל הצדדים בלא שום חילוק ביניהם.

ותראה שהרמב"ן כתב בענין כיסוי תולעת שני "והיה מכסה העליון בבגד תולעת שני שהוא מראה אדם בעבור שהשלחן סימן לכתר מלכות שהוא מדת הדין וכו'". ולכאור' צ"ע שבחז"ל מצינו שבררך כלל התיחסו לתכלת כסימן על מלכות, ולפעמים גם ארגמן, אבל תולעת שני לא מצאתי בשום מקום שיתיחסו לה כסימן על מדת מלכות, ולמה עירב הרמב"ן מדת המלכות עם תולעת שני. ונראה פשוט שכוונתו כנ"ל שהגם שלא שווה מכל הצדדים עדיין יש השוואה ביניהם, והוא שתולעת שני מורה על מדת הדין, וכן כתר מלכות מורה על מדת הדין, ממילא יש השוואה ביניהם בפרט זה ששיניהם מדת הדין.

י"א) עוד בדעת האחרונים.

הנה אמנם אף אם נקבל דברינו ליישב דברי הרמב"ן והנמשכין אחריו, מ"מ עדיין נשאר לנו קושיא מדעת התפארת ישראל, הג"ר שמשון רפאל הירש, והאדמו"ר מראדזין, ומעשי למלך שהזכרנו, כי הם באו לתאר עצם מהות הצבע וגם לא ניתנו לדחות דבריהם בדרך שכתבנו בדעת הרמב"ן.³⁹

39. וכן נראה מהזה"ק המובא לעיל (ס' ד') שזהב ואש כולא גוונא חד, דמשמע שבא לרמות ב' דברים שאינם שוין ממש, שהרי א' עמוק קצת יותר מהאחר, ואפ"ה הן דומין מכיון ששניהם מסוג ארגמן.

39. גם יש להקשות מספר מערכת אלקות (פ"ד) שתולעת שני דין רפה וארגמן דין קשה, וכוה כתב גם בספר בית רחל (ח"ב דף קס"ה) וז"ל "תולעת שני לאותו צבע היא נמשלה, לפי

אמנם אם כי באמת קשה להתאים דבריהם למה שהעלינו בפירוש צבע הארגמן, מ"מ נראה עיקר בדברינו שהרי העתקנו לעיל (ס"א) מהרבה ראשונים ואחרונים שכתבו בהדיא שתולעת שני הוא כרמזין, (וגם התפארת ישראל ומעשי למלך כתבו כן) ובדבריהם מבואר בהדיא שתולעת שני וכרמזין הוא אדום עמוק, ואלו הם:

שהצבע אינו אדום הרבה, כן היא מדת הדין הרפה בחסד כלילה, יתכנה לפעמים לאדום ביותר, היא צבע ארגמן הלא בהם גבורות הדינים היא יותר מאדום, כיסוי לזובח היו עושין מזה הצבע הלא שם זורקין מדם קרבנות וכו'. ובפשוטו זהו על דרך האחרונים הנ"ל שארגמן אדום יותר כפשוטו, ולכן הוא מורה על דין קשה, דכידוע אדום מורה על דין וככל שאדום יותר מורה לכאור' על מדת הדין יותר קשה. ואולי ע"פ קבלה יש ענין ובחינה שלכו"ע ארגמן הוא דין גמור וע"ד הנ"ל בהרמב"ן שיש כמה בחינות בכל ענין, וצ"ע ואין לי עסק בנסתרות.

וכדאי להעתיק כאן דברי האלשיך הקדוש בענין זה (פר' תצוה כ"ח ד') וז"ל "לזה אמר ותכלת כי יתן אל לבו שעתיד ליתן דין לפני הנמשל לתכלת שדומה לכסא הכבוד (מנחות מג:) הוא מדת הדין הרפה, ואם יתחזק יזכור מדת הדין הקשה הוא האדום והוא ארגמן". וז"ל עוד (שיר השירים פ"ג פ"י) "והנה זה דרכו יתברך בהשרות שכניתו על חלקי הצדיקים שבדור כי אשר חמה צדיקים שהיא המדרגה התחתונה שנמשלים לעמודים כמה דאת אמר (משלי י כה) וצדיק יסוד עולם עשה כסף שמתנהג בהם ברחמים ככסף רפידתו שלמעלה מהם עליהם הם החסידים מתנהג עמהם בדין אך לא בנוון אדם שהוא דין קשה רק דין רפה כזהב אך אשר הן מרכבו בעצם אליו יתברך הם ישרים הרואים את הפנים כמה דאת אמר (תהלים קמ יד) ישבו ישרים את פניך מודקדק עמהם כחוט השערה בדין קשה מתייחס לאדום והוא מרכבו ארגמן".

אבל כדאי לראות מה שכתב במגילת אסתר (א' ו') בזה"ל "ועשה בערמה לעשות האדום רק מהשאר למעט זכר הדין וגם שיהיה ארגמן ולא תולעת שני שאדמימותו עמוק יותר". הרי שהגם שארגמן הוא מדת הדין הגמור עדיין תולעת שני יותר דין ממנו וכוונתו כמה שכתב שארגמן מדת הדין הגמור היינו כלפי תכלת, דצבע אדום הוא יותר דין מצבע תכלת, אבל בצבע אדום גופא יש חילוק בין תולעת שני לארגמן. וכנראה שלא ס"ל להאלשיך כספר מערכת האלקות.

ועי' בכתבי קבלה לבעל תוס' יו"ט (מאמר שמיני דף ע"א) שכתב ששש וארגמן הם רחמים, ולפי דברי האלשיך א"ש. ועי' בצרור המור (שה"ש פ"ג פ"י) שהביא דברי האלשיך הנ"ל, ועל הפסוק דלת ראשך כארגמן (שם פ"ז פ"ו) כתב שהחמא דומה לארגמן. ועל הפסוק כחוט השני שפתותיך כתב כהרד"ק ורש"י שם, שאי אפשר להעבירו עי"ש, ולעיל הבאתי מהרד"ק שזהו כרמזין, וכן ידוע עד היום גודל החזק של כרמזין.

הרמב"ם כתב בענין תולעת שני "והתולעת היא הגרגרים האדומים ביותר"¹⁹.

הרד"ק כתב שהתולעת שני הוא חזק וגראה למרחוק.

האבן עזרא כתב שארגמן קרוב לאדום ולא אדום ממש, ולפ"ז פשוט שתולעת שני אדום ממש.

המאירי דמבואר בדבריו שתולעת שני אדום מאוד.

הראב"ד והר"ש שכתבו שכרמזין משונה מכל שאר הצבעים וזהורית טובא¹⁹.

האברבנאל שכתב שארגמן דומה לשעווה.¹⁹

תרגם אונקלוס לפי ביאור הקצה"ש ועוד כנ"ל.

הפרמ"ג שכתב "וארגמן הוא ג"כ אדום רק כהה מן הכרמזין קורין לאכא".

וכל זה חוץ ממקורות רבים מאוד מחז"ל, ראשונים, ואחרונים המובאים לעיל שארגמן אינו אדום כ"כ כתולעת שני, בין על פי נגלה ובין על פי נסתר, ובודאי יש לנקוט ככל אותן מקורות.¹⁹

ולכן נראה שבודאי יש לנקוט שצבע הארגמן הוא אדום כהה עם נטייה לאדמימות עם בהירות וכמו האש והזהב והשמש אחר עלות השחר וקודם שקיעת החמה.¹⁹

19. ודוחק לומר שארגמן יותר אדום אפי' מזה, וכן דוחק לומר שרק הגרגיר אדום ביותר ולא הצבע היוצא ממנו, ועיי"ש בדברי הרמב"ם.

19. ולא נראה דקאי על ארגמן כי לשונות כאלו מצינו רק בתולעת שני, עיי' לעיל (ס' ב') עוד לשונות כעין אלו מראשונים על תולעת שני.

19. עיי' לעיל הערה ל"א.

19. והתפארת ישראל הביא המקור ממה שהיו רגילין אז בלשונם לקרות אדום חזק בשם פורפורה, וכן הוא בקצת מקומות בזה"ז, ואין בזה בכדי לדחות כל הנ"ל. והמעשה למלך הביא ראיה מהרמב"ן ופסיקתא וגם זה דחינו כדי להתאימם עם שאר ראשונים.

19. ויש להדגיש עוד פעם שלכאז' ליכא חילוק אם יהיה הארגמן עמוק ביותר כעין מה שקורין "דינגדיו" בלע"ז (gingy) או בהיר ביותר כעין מה שקורין "בלאנד" בלע"ז (blond) דנראה שכ"ז

"ב) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן.

כראי להרחיב קצת בביאור פסוקים בתנ"ך ודברי חז"ל המדברים בענין צבע ארגמן, ותולעת שני, שעי"ז נוכל להבין פירוש ארגמן ותולעת שני על אושרם, ולראות את הגדרתם באופן בולט. והמתבונן בדברינו אלה, יוכל להביא עוד ראיות לכל מה שביארנו במהות צבע ארגמן.

א) החילוק בגדי מלכות בין לבוש ארגמן ללבוש תכלת.

א' במדרש (במד"ר י"ב ד') "מרכבו ארגמן (דה"ב ג' י"ד) ויעש את הפרכת תכלת וארגמן כרמיל ובוץ, לפי שארגמן חשוב שבכלן שהוא לבוש מלכות כמה דתימא (דניאל ה ז) וארגנא ילבש לכן חשב ליה לדידיה" ובפי' ר' תנחום ירושלמי איתא בזה"ל "ארגנא ילבש הוא הצבוע אדום ושמו בעברית ארגמן וכו' ולשון זה מורה כי בזמן מלכי פרס היתה לבישתו מיוחדת למלכים ונכבדים בלעדי ההמון" עכ"ל⁹⁸.

על הפסוק "ויבאו לבוש מלכות אשר לבש בו המלך" (אסתר ו' ח') כתב בתרגום⁹⁹ "ישים מלכא טעם ייתון לבוש ארגוונא די לבישו ביה ית מלכא ביומא די על למלכותא".

נכנס בכלל ארגמן כל שיש לו תערובות מירוק כאתרוג עם אדום. וכן נראה בצבע תולעת שני שכל שהוא אדום סתם בין שהוא כצבע כרמזין היפה בין שהוא אדום בהיר כצבע "פינק" בלע"ז, הנקרא בלשון הפוסקים "ראזה" והוא "שרק" בלשון הקרא וחז"ל (עי' לעיל בהע' כ"ט) הרי הוא בכלל צבע תולעת שני (ונ"מ אם מאיזה טעם שיהיה יהא נראה צבע התולעת שני "פינק" שיהיה כשר להמשכן). ויש סמך לזה מדברי הוזה"ק שתולעת שני הוא אדום מעורב עם לבן והוא "פינק" והגם שמהראשונים משמע שתולעת שני הוא צבע חזק מאוד, אשר לכן מסתבר שדברי הוזה"ק מצד פנימיות הענינים נאמרו, עכ"פ סמך להנ"ל הוה שגם זה בכלל צבע אדום. והנה לעולם לא ישתנה צבע תכלת לצבע אדום או איפכא, וכן לא מירוק ככרתי לאדום או איפכא, ולא אדום לארגמן או איפכא, וכן בשאר צבעים, אמנם יתכן שאיזה צבע יכהה ויהא נעשה בהיר או עמוק יותר. ואולי זהו ההגדרה, שכל שיכול להשתנות להיות עמוק יותר או יותר בהיר הרי הוא נכלל באותו צבע, וכל שאינו יכול להשתנות לכמותו אינו בכלל אותו צבע.

⁹⁸ ורצ"ה קלישר כתב (בשם החכם שלמה דובנא) בזה"ל "הארגמן הוא המפורסם בדברי הימים של עמים ושל צור הוא היקר מאד שלא הורשה בימי הרומיים רק לזרע המלוכה" וכן מבואר ברמב"ם הל' דעות (פ"ה ה"ט).

⁹⁹ הובא בספר נפש הגר.

וכן על הפסוק "ויאמר המלך להמן מהר קח אל הלבוש" (שם ו' י') כתוב בתרגום "ויהי מתיבה לבוש ארגונוא", וכן הוא בתרגום שני. ומבואר מכ"ז דלבוש מלכות היינו בגד ארגמן.

וצ"ע דהרי ידוע שבגד תכלת הוא לבוש מלכות וכדכתוב ומרדכי יצא בלבוש מלכות תכלת וחור וגו', ובתרגום איתא "ומרדכי נפק מן מלכא בלבושא דמלכותא דתכלא כד חדי ושפיר לביה וכו'" ומשמע מדברי התרגום שעיקר הדגשת הקרא בלבוש מלכות הוא על לבוש התכלת. עוד איתא במדרש הגדול (במדרש ד' ה') שהארון עור תחש מלמטה ותכלת מלמעלה "שכן דרכן של מלכים פורפירא שלהם תכלת, והארון הוא מלך על כל העולם" יעו"ש.

ולכן נראה דבגד תכלת הוא לבוש מלכות להמלך או למשנה למלך, ובגד ארגמן הוא בגד לשרי המלכות, ונביא כמה מקורות לזה בעזה"ת.

עי' בתוס' השלם עה"ת על הפסוק "ועשית את מעיל האפוד כליל תכלת" (שמות כ"א ל"א) שכתב בזה"ל "מעיל"ל הנעלם שלו בגימ' עולם הבא כן מלבוש כל הצדיקים במעילים וכתוב "כי כן תלבשנה בנות המלך מעילים" בנות מלכו של עולם "מהיכלך על ירושלים לך יובילו מלכים" ר"ת מעילים". הרי משמע שלעת"ל ילבש הקב"ה לצדיקים מעיל תכלת.

ועי' בגמ' בב"ב (עד:): "נפק בת קלא אמר לן מאי אית לכו בהדי קרטליתא דדביתהו דר"ח בן דוסא דעתידיא דשריא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי". וכע"ז איתא בספרי (פר' וזאת הברכה) שהחלוזן נגנו לצדיקים לעת"ל.

ומאידך גיסא בתרגום על הקרא ודלת ראשך כארגמן איתא בזה"ל "ודלת עמא די אזלין ברישא מכא על די אינון מסכנין, עתידין למלכש ארגונוא היכמא די לבש דניאל בקרתא דבבל ומרדכי בשושן".

ועי' במד"ר (ויקרא ל"א ד') "ודלת ראשך כארגמן אמר הקב"ה הדלים שבכם חביבין עלי כדוד שנאמר (זכריה י"ב, ה') והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד^א, וי"א כדניאל דכתיב ביה (דניאל ה' כ"ט) והלבישו לדניאל ארגונוא".

א.צ. ועי' לעיל הע' ל"ה שהבאתי ממפרשים שהדמיון מארגמן לדוד הוא משום שהיה אדמוני.

מ. _____ י"ב) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בענייני ארגמן.

ומכ"ז נראה כנ"ל שמלכים דרכם בתכלת והשרים דרכם בארגמן^{צב} ומאן מלכי רבנן ולכן להם יהיה לעת"ל מעילים של תכלת, ופשוטי העם יהיו אז כשרים כלפי אוה"ע ולכן יהיו להם בגדי ארגמן. וכשנתבונן נראה כך מן הכתובים דמצינו ענין ארגמן דייקא אצל דניאל שהיה שר [וכן אצל האשת חיל (כדכתוב שש וארגמן לבושה) שהיא ודאי רק בבחי' שר נגד בעלה שהוא כמלך].

ונראה לתת טעם לדבר, כי מעלת בגד תכלת הוא במה שהוא בגד מכובד ביותר, ולזה הוא ענין למלך. אבל מעלת בגד ארגמן הוא מצד יופיו,^{צג} ובשיר השירים כתוב

צב. ועי' ברמ"א יו"ד סי' קע"ח הובא לעיל סי' ג'.

צג. ונראה שלכן מצינו בחז"ל ההשתמשות בארגמן לרוב משא"כ תולעת שני, וכדאי לציין בזה ב' מראה מקומות חשובות: א) בתחילת פ"ב דב"מ איתא אלו מציאות שלו וכו' ולשונות של ארגמן הרי אלו שלו ופי' רש"י "צמר סרוק ומשוך כמין לשון וצבעו ארגמן ומצויין הן" ומבואר שהיה מצוי יותר מול שאר הצבעים. ב) וז"ל רבינו גרשם (בב"ב יט.) "ורוב צביעתן היה ארגמן", ולזה היה ברכה מיוחדת לשבט יהודה כדכתוב כבם ביין לבושו ותרגום אונקלוס יהא ארגמן טב לבושוהי".

והנה הרמב"ם כתב (הל' שחיטה פ"ז הל' י"ז) בזה"ל "והריע הוא הצבע שצובעים בו הבגדים והוא דומה לשערות אדומות מעט ונוטות לירקות" וכן הוא באורחות חיים (הל' שחיטה) ומשמע שהמודבר בצבע מצוי וידוע. והערוך כתב (ערך אסתים) "פ"א הוא ורד של קורטמים ולו שם אחר בלשון הקדש חלות חריע ובלשון ארמי מוריקא ובלשון ערבי עצפור וצובעין בו בגד פשתן ובגד צמר גפנא לכלות בבית חופתן" וכפי מה שהגדרנו צבע ארגמן שהוא תערובות מירוק ואדום הרי מדובר כאן בצבע ארגמן וזה עולה בקנה אחד עם דברי רש"י ור"ג הנ"ל שהצבע היותר מצוי היה ארגמן, וזה סייעתא לכל מה שכתבנו בעזה"ת. (והגם שהרמב"ם כתב שמקור צבע ארגמן מלאכא ולא ממקור חריע, אולי יש קצת חילוק בהצבע, ובעיקר מסתמא היתה צבע חשוב שאינו סר מהבגד ויותר מצהיר וכו' עי' רמב"ם הל' דעות (פ"ה הל' ט'), אבל עכ"פ שניהם בסוג אחת הם, ועי' לעיל הג' אות ל"ח).

ובהיותי בזה לא אמנע מלהעיר עוד, דהנה רבינו אברהם אזולאי בפ' זהרי חמה פר' יתרו (דף צ:.) כתב בזה"ל "ובגדי כלה שהם אדומים שכן דרך הכלות ללבוש גוון אדום סוד הגבורות וכו'" ובשלחן ערוך המקוצר מהרב יצחק רצאבי (סי' ר"ו) כתב בזה"ל "ולכל הפחות צריך לדעת ולזכור ולהזכיר לדורות שיבואו אחרינו, שבתמין לא לבשו הכלות לבן כלל אלא צבעוני וכו' ואפילו ההינמא שעל ראשן והמסוה שעל פניהם היו צבעונים (כמטפחות של ספר תורה) ולא לבנים אמנם כמדומה וכו' (עיי"ש), ומכל מקום נראה להוכיח כי כך היה המנהג בישראל מימי

מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה, שזה מצד היופי, ולזה הוא ענין לשרים וכדו'.¹³

ומה שהמן ביקש שיביאו דייקא לבוש מלכות של ארגמן, יתבאר בהקדם מה שיש לשום לב אל מה שכתוב א' אומר "מרכבו ארגמן", וכתוב אחר אומר (שמות כ"ד) "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר" ולמדו חז"ל (מנחות מג:;) מזה שהכסא צבעו תכלת כעצם השמים, ויש לעיין בהחילוק בין הכסא שצבעו תכלת להמרכבה שצבעו ארגמן.

ולכא' החילוק פשוט דהכסא הוא מקום מושב המלך, וכשהמלך יושב על כסאו, שזה מורה על מדת הדין אז הוא מתראה במדת המלכות שהוא ענין בגד תכלת. אבל המרכבה הוא מרכב המלך כשהוא יוצא מארמון שלו שאז הוא מתראה בכבוד מלכותו ובתכלית היופי כידוע, וזהו ענין מרכבו ארגמן.

ונראה שזהו הענין שביציאת מצרים כתוב אני ולא מלאך ולא שרף וכו', שאז בא כביכול בעצמו במדת דינו, כמלך היושב על כסא מלכותו. ונתגלה אז רק מדת מלכותו,

קדם, שלא לבשו הכלות בגדי לבן שכן מצינו במדרש מעשה חנוכה (הנדרס בספר נר מצוה דף לו, ושאר ספרים וכו') כי בתו של חשמונאי כשנישאת, עמדה מעל האפריון וקרעה פרפירין שלה וכו' ולפי הערוך ורבינו אברהם אזולאי נראה שהכוונה לבגד ארגמן כמו שצידד שם, (ונראה ביאור ענין זה, שהוא ע"פ הקרא שש וארגמן לבושה, ומה שנכתב להלן בענין תולעת שני זהו עד שנתארסו ועד בכלל).

ונראה לבאר עוד דברי המדרש ע"פ דברי תרגום השבעים שבכל מקום מתורגם ארגמן לפורפירא כדא' במוסיף ערוך כג"ל, משא"כ בחז"ל הכוונה בדרך כלל לבגד תכלת, ונראה משום שבלשון היונים היה צבע אדום כארגמן נקרא בשם פורפירא כי זה היה צבע המלכות שם, ופרפורא הוא בגד מלכות כדא' בחז"ל, ולכן כשהוקנים תרגם התורה ליונית תרגם אותו כפי לשון היונים ופשוט, ובלשונם בגד מלכות היה נקרא פורפירא, ונראה שמדרש זה של חנוכה (שרק סיפור של חנוכה ולא מדרש מקראות כשאר מדרשי חז"ל) נקט כפי לשונם שהיה מדברים שם, ולכן קראו לבגד שלה פורפירא, והוא הוא בגד אדום כג"ל מהערוך. והמתבונן בדברים אלו יראה סמך גדול למה שכתבנו שבלשונות אחרות קראו לצבע ארגמן שהוא מין צבע אדום בשם פורפירא, ומזה נשתרש ביאור זה לתיבת ארגמן.

13. ולב' בחינות אלו התכוון הפסוק לכבוד ולתפארת, וכן הפסוק את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו ועי' בביאור הגר"א במגילת אסתר שם, ועי' בביאור המלבי"ם לישעיה פ"ד בהערות. ובקיצור יש לומר חילוק א' שתכלת הבא מחלזון היה דבר נדיר ויקר ולכן היה ענין כבוד שמראה על מעלתו, אבל ארגמן שהיה מצוי לא היה מעלתו אלא מצד יופיו.

מב. _____ ("ב) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן.

ולא מדת כבוד מלכותו ותפארת גדולתו, עד מתן תורה שהקב"ה בא בכל מרכבתו וכו', כמו שדרשו חז"ל על הפסוק במ סיני בקודש, שהיה ניכר בתוך רבבותיו אל כלל ישראל בגדלו וכבודו וכל הדר מלכותו. וכל זה הוא ממדת מרכבו ארגמן דייקא שזהו יקר תפארת גדולתו, כענין שכתוב מלך ביופיו תחזינה עיניך.^{צח}

וזהו הענין שביום שמעמדין ומכתירין מלך, או משנה למלך ומוליכין אותו ברחובות ערי מלכותו, להתראות אל העם שימליכותו עליהם, שאז הוא הולך במרכבתו שהוא ארגמן, ומלוביש בלבוש ארגמן, להתראות אל העם בתכלית היופי תחילה, ורק אח"כ כשיושב על כסא מלכותו מתלבש בבגדי תכלת. ולכן ביקש המן לבוש הארגמן שלבש בו המלך דייקא ביום עלותו על כסא המלוכה כמוזכר בתרגום, כי רצה שכולם יכתירו אותו כמו המלך גופא, ולכן גם רצה שיוליכו אותו בכל רחובות המלכות ויקרא לפניו ככה יעשה וכו' שרצה להיות כמו המלך גופא.

ויש להעמיק עוד בזה דידוע שצבע אדום מורה על מדת הדין, ולעיל (בהע' פ"ב ועי"ש) הבאתי שב' צבעי אדום, ארגמן ותולעת שני, מורין על מדת הדין אחד יותר מחבירו. וכענין זה מצינו בצבע תכלת שג"כ מורה על דין, דעי' בזה"ק (תרומה קלט). שתכלת הוא מדת הדין בלא שיתוף רחמים בעצמיותו. וז"ל התוס' יו"ט בהג' טוב מעם על רבינו בחיי "יששכר מרמוז לבניה שנא' ומבני יששכר יודעי בינה וגונו ספיר הנוטה לתכלת ולא עצמו תכלת, כי תכלת רומז לדין גמור המכלה הכל וכו', רק היא נוטה לתכלת בסוד שדינין מתעוררין ממנה ומשפעת לגבורה."^{צח}

ונראה שהחילוק בענין מדת הדין שבין צבע אדום לצבע תכלת, שצבע אדום הוא דין המקרב, וצבע תכלת הוא דין המרחק. וכמו שמצינו שעל ידי לימוד התורה האיש הישראלי נעשה מסובב באש, כי הגם שאש הוא מדת הדין וגבורה, אבל תכליתו הוא לאחד את האדם עם התורה יחוד גמור שלא יתערבו בו החיצונים. וענין צבע התכלת

צח. וכדאי להעיר דבר נפלא דידוע שארגמן ר"ת אוריאל רפאל גבריאל מיכאל נוריאל, והיינו שזהו ענין מרכבתו יתברך כביכול. אבל הכסא הכבוד זהו ע"י כלל ישראל, כמו שאיתא שהאבות ודוד המלך הם רגלי הכסא, וצורתו של יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד וגשמת כלל ישראל צורה תחת כסא הכבוד. והמרכבה רק נראה כנושא ובאמת הוא גישה, ודוק.

צח. וכן כתב התוס' יו"ט בכתבי קבלה שלו (מאמר שמיני דף ע"א) וז"ל "עוד יחסו לה גוון התכלת, והיא בחינת תחתונה בסוד רגליה יורדות מות וכו', ותכלת של חכמה הוא ספירי נוטה אל התכלת והוא רחמים הפך זה"ו ועי"ש עוד.

הוא להפריד, ולכן תכלת הוא ענין מלכות, שהענין שע"י צבע התכלת ניכר ההפרדה בין המלך להעם. ולכן הכסא, שמורה על מה שהמלך מרומם מהעם צבעו תכלת, והמרכבה, שעל ידה בא בין העם, צבעו ארגמן, דתכלית המרכבה הוא לקרב את העם אליו שיהיו עם המלך ובצילו ובהגנתו.

(ב) החילוק בין לבוש ארגמן ללבוש תולעת שני.

כתוב (משלי לא, כא-כב) "לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים, מרכדים עשתה לה שיש וארגמן לבושה". ויש לשום לב למה בני ביתה לבושים בצבע תולעת שני, ואילו היא עצמה לבושה ארגמן! הלא דבר הוא.

והנה מה שהקב"ה הטביע בטבע הילדים שיהיה להם חן ונעימות וכמו שאמרו חז"ל (אבות פ"ג ה"י) "רבי דוסא בן הרכינס אומר וכו' ושיחת הילדים וכו' מוציאין את האדם מן העולם", הטעם לזה לכאן' דבאמת בלא אותו נעימות, לא היה ניחא ליה לאדם לטפל עם הילדים, מפני שהם קטני הדעת ולא תבונה להם, ומצד זה לא היה חבורתם נאה למבוגרים. ודבר זה אינו רק בקטני קטנים אלא כל שלא נתגדלו להיות מבוגרים ומושלמים אין התחברותם נעים למבוגרים, אם לא מצד החן שחננם השי"ת.

ונראה שזהו הענין אשר כל ביתה לבוש שנים¹³ כי האשת חיל עושה כל מה שביכלתה שיהיה הבית מלא מנוחה ושלוה ושימצא כל אחד מבני ביתה חן בעיני אחרים¹⁴. והתולעת שני יש לה כח זה להמשיך חן על האשה על דרך פי' רש"י על הפסוק "דם ענבים סותה". וכל זה להצריכין לזה, משא"כ היא עצמה, אין לה צורך להמשיך על עצמה חן ע"י התולעת שני, כי כל דבריה בהשכל, ולכל מעשיה שבח יגיעו, וזה עצמו סיבה שתהיה סביבה נעים. אלא שמ"מ צריכה להתלבש בדרך כבוד כדי שלא תמאס בעיני בעלה (וכמו שמצינו תקנות בשביל זה בחז"ל) ולכן לובשת בגדי ארגמן שהוא צבע בתכלית היופי וע"י זה מוצאת חן בעיני בעלה.

13. אגב משמע שגם הזכרים מלבושים בצבע שני וכן כתב הקצות השלחן הנ"ל בנוגע ארגמן עי"ש, ואולי קאי על הקטנים וכל המשיא בתו סמוך לפרקן וכו'.

14. על הפסוק (איכה ד, ו') "האמנים עלי תולע חבקו אשפתות" כתב בפי' הרי"ד בזה"ל "האמנים מלשון 'כאשר ישא האומן' עלי תולע כלומר אותם שהיו מוחותלים בנענועים בבגדי משי (היינו צבע יפה של תולעת שני) עכשיו חבקו אשפתות כמו אשפות"

מד _____ י"ב) ביאורים בפסוקים ואגדה המדברים בעניני ארגמן.

כתב הגר"א (בקיצור היכלות הקדושה דף לו) בזה"ל "היכל החמישי: היכל ברקא ונקרא היכל האהבה וכאן פתח א' וממונה עליו וכו' ונקרא אהבה כנ"ל והוא נהיר ונציץ לכל סמרים שהוא כליל כל הד' גוננין וממנו מאיר נהורא כמראה ארגמן שכולל ד' גוננין לבן ושחור ואדום וירוק ונכלל זה בזה וכו'. היכל הששי: היכל הרצון ונקרא חוט השני" (המקור לכ"ז מזוה"ק פר' בראשית דף מד). הרי שארגמן הוא ענין אהבה ותו"ש ענין רצון וזהו כמו שנתבאר בס"ד.

ובזה יתפרש הקרא בשיר השירים (ג, י) "מרכבו ארגמן תוכו רצוף אהבה מבנות ירושלים" דהיינו שתוכו כברו כביכול, שהקב"ה לא רק הראה לנו אהבה, רק גם אוהב באמת בנות ירושלים.

ולפ"ז יש לבאר מה דאיתא בתרגום (שם) בזה"ל "ופריש וטליל מן עלויה ית פרוכתא דתכלא וארגונא וכו'" הרי שהוסיף כאן גם צבע התכלת וצ"ע א"כ למה השמיטו הכתוב. אלא הוא הדבר אשר דברנו שכאן בא הכתוב להדגיש חלק אהבת ה' אל עמו, וזה בא לידי ביטוי בצבע הארגמן.

ג) ענין לבוש תולעת שני.

איתא בזוה"ק (פר' תרומה דף קלה) "תולעת שני דא איהו ט"ו באב, דבנות ישראל הוו נפקי במאני מילת כמה דאת אמר (איכה ד, ה) האמונים עלי תולע". וממה שתולעת שני מיוחד לט"ו באב משמע שהיו הבנות יוצאות בבגדים אדומים, וצ"ע דלכא"ו זה סותר מה דא"י במס' תענית (כו:): שכנות ישראל יוצאות בכלי לבן.

ועי' בפירוש מתוק מדבש בשם הרמ"ק שאפשר שהיה הלבוש שני תחת הלבוש לבן. וא"ש מאוד דדרכם היה להתלבש בבגדים מצבע תולעת שני כדכתוב "וכל ביתה לבוש שנים", ורק שלא לבייש מי שאין לו לבשו על גביו לבוש לבן, והטעם שלא פשטו הלבוש השני נראה שזהו משום שאחר שהיו בוחרים בהן, היו עושין שמחה כל אחד במשפחתו, ואז היו מסירים הלבוש הלבן. ושלמות השמחה היתה להבנות שהיתה להם בגדים מתולעים, כמו שדוד המלך היה מקונן ע"ז (שמואל ב, א, כ"ד) "בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני", והיתה חסר קצת מהשמחה לאלו שלא היה להם, והזהר מדבר על השמחה כשהיתה בשלימות.

כתוב (נחום ב, ד') "מגן גבוריהו (רש"י: של נבוכדנצר הצרים על אשור) מאדם (מאדמים הם) אנשי חיל מתלעים (לבושי זהרית) וגו'". וכתב הרד"ק ע"ז בזה"ל "מאדם: אמר זה לשתי

סיבות, וכן אנשי חיל מתולעים שפירושו לבושים בגדים צבועים בתולעת שני. האחת לגדולתם ורוב כבודם, והאחת לפי שהוא צבע מבחיק ומירא בני אדם, ולמדנו מדבריו שמחמת שצבע תולעת שני מבחיק הוא מיירא בני אדם.

וז"ל האברבנאל (ישעיה ל"ה) "אמרו בבראשית רבה ויצא הראשון אדמוני כתיב מדוע אדום ללבושך הוא אדום ותבשילו אדום וארצו אדומה וגבוריו אדומים לבושיהם אדומים ופורע ממנו אדום בלבוש אדום. "הוא אדום", שנאמר ויצא הראשון אדמוני וכו'. "גבוריו אדומים", מגן גבורהו מאדם. "לבושיהם אדומים", שנאמר אנשי חיל מתולעים וכו'. "ופורע ממנו אדום" שניא דודי צח ואדום. "בלבוש אדום" מדוע אדום ללבושך. העירו בזה הבחינות אשר בעבורם נקרא עשו וכל עמו וכל הנקראים בשמו אדום וכו'. וגם אחר כך הגבורים אשר יצאו ממנו ומלכו באיטליא כלם היו מממשלת מאדים כל הורג נפש וכל נוגע בחלל והם מלכי איטליא וקיסרי רומי לבושי תולעת שני כי כן היה מנהגם ברומי עד היום הזה".

ובספר מדרש בראשית רבתי¹³ אי' בזה"ל "כבס ביין לבושו, אע"ג דכתיב בהקב"ה מדוע אדם ללבושך (ישעיה ס"ג, ב') ללמדך שהקב"ה בעצמו פורע מאדום, מכל מקום הנקמה לא תעשה אלא ע"י ישראל שנאמר ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ"ה, י"ד), ומי יהיה בראש ישראל זה המשיח הה"ד כבס ביין לבושו כנגד מדוע אדם ללבושך"ק.

וענין זה שצבע תולעת שני מבחיק ומירא האדם הוא ענין אחד עם מה שהבנות נהגו ללבושו כדי למצא חן בעיני אחרים כנ"ל.

י"ג) בענין צבע סגול

והנה לפי הנתבאר לעיל בס"ד שאין הצבע ארגמן צבע שקורין "סגול", נפלאותי מאוד שלא מצאתי בכתובים ובדברי חז"ל וראשונים שום רמז לצבע זה, והוא מילתא

13. בראשית מט יא-יב, מיסודו של רבינו משה הדרשן.

ק. וממשך "ובדם ענבים סוטה כנגד ובגדיך כדורך בנת (ישעיה שם), חכלילי עינים מיין שיאדימו ההרים מדם ההרונים, ולכן שנים מחלב שיתלבנו הבקעות מחלב גבורים".

דתמוה טובא היאך לא הוזכר, ולא נמצא זכר כלל לצבע הידוע הזאת, וכ"ש לפי מה שידוע שבזמנים דבית שני היה זה הצבע הכי חשוב אצל המלכים.^{קא}

אבל אחר העיון אין הדבר פשוט כל כך שצבע הכרתי המוזכר הרבה פעמים בחז"ל הוא ניהו מה שאנו קורין פרפול או סגול, ונבאר בס"ד.

(א) כתוב "חור כרפס ותכלת" ותרגום כרפס הוא "כרתיתין".

(ב) איתא בהמשנה (ברכות ט:) "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר"א אומר בין תכלת לכרתית", וכוונת ר"א לאחר את התחלת זמן קר"ש.

(ג) איתא בגמ' (גיטין לא:) "רבא ורב נחמן בר יצחק הוי יתבי הוה חליף ואזיל רב נחמן בר יעקב דיתיב בגוהרקי דדהבא ופרס עליה סרבלא דכרתית" ופי' רש"י "צבע תכלת הדומה לכרתית".

(ד) במדרש רבה (במדבר רבה אות י"ג) איתא בזה"ל "מעשה השלחן כנגד מלכות בית דוד שהשלחן מכסין בתכלת כנגד דוד שהיה צדיק וברת לו הקב"ה ברית מלכות לו ולבניו", ופי' במתנת כהונה ועין יוסף שמכיון שתכלת דומה לכרתית דורש כרתית מלשון כריתות ברית (ועי' בפ' הר"ז ורד"ל בדרך אחר).

ומבואר מכ"ז שצבע כרתית היה חשוב מאוד, עד כדי שאחשוורוש השתמש בו בסעודתו הגדולה, וכן רב נחמן בר יצחק שהיה לו רכב זהב פרס לו על גביו צבע זה דוקא. ויתירה מכ"ז הוא שענין הכריתות ברית שכרת הקב"ה עם דוד מרומז בצבע זה, ומבואר עוד מדברי המדרש הללו שצבעו הוא כעין התכלת ודומה לו מאוד, והדבר תמוה שהמשנה הנ"ל חלקם זה מזה.

והנה סתם כרתית הוא צבע ירוק שקורין "גרין" וכן משמע בתוס' (סוכה לא:). וכן נראה מהמאירי (ברכות שם). ולפ"ז קשה לי ביותר דמה חשיבות יש לצבע הירוק שיהיה צבע מלכות וכדו' והרי אין זה מהצבעים המוכחים {שאדם בוחר בו בראשונה בדרך

קא. והנה הגם שיתכן שאמת הוא מה שנכתוב בזה להלן, אבל אולי כל התמיהה הוא רק מחמת חסרון ידיעה, דמאוד יתכן שבכלל לא היה צבע זה בהשיג יד אנשים פשוטים באותן זמנים, ויתכן שהפרפירא שבו היה צובעין צבע סגול היה המקור היחיד לצבע זה, וכידוע שבאותן הזמנים לא היו כל מיני הצבעים בהשיג יד המון עם, וממילא לא קשה אם לא הוזכריו חז"ל, דהא לא היה נמצא כל כך, ואסתפק בזה.

כלל}, וכן לא ראיתי בשום מקום אחר בחז"ל שיהיה חשיבות לצבע הירוק לענין מלכות קב.

והנה בפ' תלמידי רבינו יונה (ברכות שם) על המשנה בין תכלת לכרתי כתב בזה"ל "יש מפרשים מלשון החציר והבצלים דמתרגמינן כרתי ובצלי ואינו נראה דמה ענין תכלת אצל כרתי. אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת", וכן כתבו בתוס' בשם ר"ת (חולין מו: ד"ה אלא).

והנה בפשוטו הינדי זהו אינדגא שהוא צבע בלא"ה וכן מפורש בתוס' הרא"ש (חולין מו:), ושהוא כצבע הרקיע (שם, ותוס' שם) ולפ"ז צ"ע דלא ראינו ושמענו מירק כרתי בצבע תכלת, ואפי' אם נמצא כזה הא עכ"פ לא שכחת, וקשה לומר שלזה נתכוון התר"י והתוס' בחולין הנ"ל.

וי"א שאה"ג שאין שום ירק כרתי בצבע בלא"ה, רק כוונת רבינו יונה שיש מין צבע שהצבע עצמו נקרא כרתי, ואינו מין ירק, וכלשון רבינו יונה "דכרתי הוא מין צבע". אבל לא נראה כלל דרך זה, דלענ"ד ודאי ליכא שם צבע שנקרא ממש כשם ירק בשעה שאין בצבעם שום שוויון ודמיון כלל.

והיה נראה לומר שכוונת רבינו יונה והתוס' לצבע שקורין סגול ולפ"ז אתי הכל שפיר, דיש כמה ירקות שצבעם סגול כידוע. וכן צבע סגול היה צבע מלכות לשנים רבות מאוד, והיה צבע חשוב. וכוונת המשנה דבין צבע סגול לצבע תכלת אינו ניכר עד זמן מאוחר ביותר. קב.

קב. ואולי לא ראינו אינו ראייה.

קג. ונראה לבאר לפ"ז בדרך רמז דברי ר"א משיכיר בין תכלת לכרתי, ואגב זה נבאר מה שנתקשיתי מוזנ דמבואר בתנ"ך וחז"ל שהצבע תכלת היה סגולת מלכים ולא למלכי ישראל בלבד אלא אף לאומות העולם. וצ"ע דידוע, שצבע סגול היה הצבע הכי חשוב במלכות צור וכל העולם, והבגדים שנשארו מהמלכים מוזנים הקדמונים הם בעיקר צבע סגול ולא תכלת ולכאוי אין זה מתאים עם דברי חז"ל. והגם שיש לומר שנעלמו באופן ניסי, לא מסתבר לומר כן.

ולפי הנתבאר נראה ע"פ מה שאיתא בחז"ל וביארו הארז"ל שכביכול יש להקב"ה בגד מלכות הנקרא פרפורא של תכלת, שכל זמן שהיה גילוי כבוד שמים בעולם, היה ראוי להשתמש ג"כ בלבוש מלכות תכלת המרמז על מלכות שמים, אבל כשלא עשו רצונו של מקום ונתמעט כבוד שמים לא היה העולם ראוי להשתמש בלבוש מלכו של עולם, ולכן נתן הקב"ה בלב המלכים

אבל עדיין צ"ב קושיא הנ"ל דהיאך למד המדרש הנ"ל מלשון כרתי לצבע התכלת. עוד יש להעיר מה דכל שאר גווניו יש להם שם עצמי אדום ירוק שחור לכן אבל כרתי זהו שם עשב, ובגמ' מצינו שמות לצבעים כשם צמחים וכדו' רק על צבעים פרטיים כגון כרכום וחלמון וכדו', ולמה נקרא צבע הכללי של סגול בשם של ירק. ועוד יש להעיר שכשהוזהר (פר' תרומה) מונה כמה מיני צבעים אינו מונה כרתי.

והנראה דבאמת צבע סגול הוא מכלל צבע התכלת וכמו שמצינו כמה דרגות בצבע האדום והשחור וכדו' כמו כן הוא בכל הצבעים, אלא שהכרתי הגם שהוא רק פרט ודרגה מסויים בצבע התכלת, מכיון שהיה דרגה (shade) זו חשובה מאד היה תופס חשיבות ושם בפני עצמו.¹⁷ וא"ש למה שייד לדרוש בתכלת ענין כריתת ברית, דבאמת צבע הכרתי בכלל צבע תכלת.

והנה בהרבה ספרים קדושים איתא שתכלת הוא סוף הצבעים, כשמו "תכלת" המורה על תכלית הצבעים ¹⁸והגאון ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל (אסיפת מכתבים ח"ג המצוות כסמלים- ציצית) כתב שגם נכלל בתכלת סוף הגווניו צבע ה"ואילעט" היינו סגול, וגם מזה נראה שהכל ענין א'¹⁹

לחבב צבע הסגול, ואולי המציא להם הקב"ה צבע התכלת מקלא אילן והיה מצוי לכל ושוב לא היה חשיבות מיוחד כ"כ בצבע התכלת מחלוצו, וכבר כתב הרדב"ז (ח"א סי' תרפ"ה) כעין זה, וממילא התחילו המלכים להשתמש דייקא בצבע הסגול, ומה שידוע לנו השתא הוא רק מזמן המאוחר שהשתמשו בצבע זה.

ולפ"ז נראה לבאר כוונת ר"א שרק כאשר יכיר האדם בין צבע מלכות שמים לצבע מלכות אומות העולם אז יהיה מוכשר לקבל עול מלכות שמים בלא תערובת מוזהמת העכו"ם.

קד. וגם שצבע סגול יש בו תערובת של אדום ג"כ, ומסתבר שמפני זה יש לו חשיבות לעצמו, ומ"מ בעיקר מראה, הוא מצבע התכלת ולכן נקרא ע"ש צמח ואין לו שם עצמי בגווניו כי כוא רק פרט בגווני צבע התכלת.

קה. העירנו בזה ידידי האברך הרב ברוך ערפס שליט"א.

קו. וז"ל פי' אשי ישראל על ספר תורת העולה להרמ"א (פרק י"ג אות ה') וחז"ל יקראוהו קו ירוק (חגיגה יב) המקיף את כל העולם לסוד נשגב מאד והוא כי הבינה כלולה בתוכה השבע ספירות אשר ממנה ולמטה כצבע הירקרק אשר היא ראש וסוף שבעת הגווניו כי כן צבע הירוק יתהווה מעירוב גוון האדום שהוא ראשית הגווניו עם התכלת שהוא תכלית הגווניו כמו שנראה במראה הקשת.

ולכאו' יש סמך לזה מדברי הזוה"ק (פר' תרומה דף קמט:): דו"ל "תכלת דא יומא תניינא אצטבע בב' גווינן סומק ואוכם ותכלת סומק איהו דיליה מיומא דתניינא ממש, כעין גוון אשא, ודא איהו אלקים, וירית גוון דדהבא דכלא גוונא חדא. תכלתא נפיק מגו ההוא גוון סומק, וכד נחית לתתא אתרחק גוון סומק, ועאל גו ההוא אתר דאיהו ימא, ואצטבע גוון תכלא. ההוא סומקא עייל גו ימא, ואתחלש גוון דיליה, ואתהדר תכלא ודא איהו אלקים אבל לאו איהו תקיפא כקדמאה"

ומלשון הזוהר אצטבע בב' גווינן סומק ואוכם משמע שיש צבע אדום בתוך צבע התכלת, וידוע שצבע סגול יש בו תערובת אדום בתוכו. והגם שדברי הזוהר נסתרים ממני וכל דרכיה נעלמים וכן כאן, דידוע שצבע תכלת הוא בלא"ה אבל אולי ניתן להבינו ע"פ הנ"ל דסגול נכלל בתכלת.

ובנוגע החולקים על רבינו יונה דסברי שכרתי הוא "גרין" לכאו' נשארה הערתינו שליכא שם לצבע סגול בחז"ל, אלא דלהנ"ל א"ש דלדבריהם סגול בכלל תכלת.

וסמך לזה, דאחר חיפוש רב לא מצאתי רמז לצבע סגול בחז"ל וראשונים, רק בשתי מקומות: א) במס' ע"ז (כה:): קאמר שלצורך רפואה מסוימת יטול האדם "אודרא דנרא" ופי' רש"י בזה"ל "מוכין הצבועים בצבע שקורין פוייל"ד" והמתרגם שם כתב לפרש כוונת רש"י בזה"ל "פיאלט פיילכען בלוי צבע התכלת כמראה הדודאים", ופשוט שכוונתו לצבע וילוט (violet). ב) ועד"ז איתא ברש"י גיטין (יט: ד"ה במיא). ועי' בערוך (ערך נר ד') שביאר שכוונת הגמ' לצבע תכלת. והיינו שלא היה לו להערוך שם מתאים לצבע סגול, חוץ משם תכלת.¹²

ברוך רחמנא דסייע לן.

¹². חוץ אם נאמר שיש פלוגתא בין רש"י להערוך ואפוישי פלוגתא לא מפשינן. וכ"ש שיש לנו סמכות לומר כן לפי מה שנתבאר עד כאן.

